

LEERPLAN

BASISONDERWIJS

NCZ

Colofon

Leerplannen NCZ

Uitgave van RIBZ.vzw

Grafische vormgeving lu'cifer

Verantwoordelijke uitgever RIBZ.vzw

Redactie en samenstelling Inspecteur-adviseurs NCZ

Ann Bogaerts
Eddy Borms
Filip Debrabandere
Annie Hermans
Martine Konings
Luc Meys
Frank Stappaerts
Marlene Stevens

Eindredactie Eddy Borms
Martine Konings
Marlene Stevens

juni 2017

Inhoud

blader door de thema's

Inleiding leerplan 6

Identiteit 24

1 Identiteit & de bescherming ervan	25
2 Kinderjaren	26
3 Gedachten, gevoelens en de uitdrukking ervan	27
4 Mijn gezin, mijn familie	28
5 Weerbaarheid	29
6 Jongerencultuur	30
7 ...	31

Vrijzinnig humanisme 32

1 Vrijheid van gedachten, geweten en levensbeschouwing	33
2 Lentefeest & Feest Vrijzinnige Jeugd	34
3 Vrijzinnig humanistische waarden	35
4 Recht op een waardig leven	36
5 Omgaan met verlies, verdriet en de dood	37
6 ...	38

klik op een titel

Samenleven, democratie & burgerschap 39

1 Samenleven hoe doe je dat ?	41
[1] Samenleven hoe doe je dat?	41
[2] Wonen en samenlevingsvormen	42
[3] Vriendschap, liefde, houden van	43
[4] Seksuele, affectieve en relationele vorming	44
[5] samen spelend leren	45
2 Kinderrechten - 3 P's	46
[1] Kinderrechten	46
[2] Recht op inspraak en participatie	47
[3] Recht op privacy	48
[4] Straffen, da's straf!	49
[5] Leren en onderwijs	50
[6] Armoede, een onrecht	51
[7] Kindvluchtelingen	52
3 Democratie	53
[1] Democratie of dictatuur?	53
[2] Regels, afspraken, wetten, rechten en plichten	54
[3] Sociaal assertief worden	55
4 Burgerschap	56
[1] Wereldburgerschap	56
[2] Vredeseducatie	57
[3] Verandering en toekomst	58

klik op subtitels

vorige pagina

klik hier om naar de inhoudstafel te gaan

volgende pagina

Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

	59
1 Kennismaken met verschillende levensbeschouwingen	60
2 Gebruiken, symbolen en feesten in diverse culturen en levensbeschouwingen	61
3 Leven in een levensbeschouwelijk diverse samenleving	62
4 ...	63

Economie

	64
1 Geld	65
2 Arbeid - werk	66
3 Kinderarbeid in relatie met kinderrechten	67
4 Consumeren	68
5 Vrije tijd	69
6 ...	70

Wetenschap

	71
1 Op onderzoek ...	72
2 Wat eet ik eigenlijk ?	73
3 Evolutie: het begin van alles, Darwin, ...	74
4 Dat heb je van mij (evolutie en erfelijkheid)	75
5 ...	76

7

Milieu en ethiek

77

1 Mijn leefomgeving	78
2 Mens en natuur	79
3 Duurzame ontwikkeling	80
4 Mens en dier	81
5 ...	82

8

Kunst

83

1 Vrijzinnig humanistische levenskunst	84
2 Dromen, verbeelding en fantasie	85
3 Geluk - levensvreugde	86
4 Artistieke expressie	87
5 ...	88

9

Communicatie en media

89

1 Recht op informatie	90
2 Mediawijsheid	91
3 Sociale media	92
4 Waarnemen, beelden en beeldvorming	93
5 Communicatie en communicatievaardigheden	94
6 ...	95

Inleiding leerplan

Niet-confessionele zedenleer als levensbeschouwelijk vak

Het doel van niet-confessionele zedenleer is de leerlingen tot autonomie te brengen. Zij dienen zelfstandig te kunnen oordelen en handelen. Deze autonomie blijft voor ieder van ons een voortdurend project. Autonomie betekent niet dat we als individuen geen nood aan anderen zouden hebben. Evenmin is het autonome individu enkel bezorgd om zichzelf. Als we autonomie als waarde ernstig nemen dan gaat het om die van iedereen. We streven naar vormen van samenleven waar we ieder in zijn autonomie respecteren. Vrijzinnig humanistische waarden zoals gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid en solidariteit zijn gebruikte criteria, en een democratische samenleving waar we de rechten van de mens respecteren, is de maatschappijvorm om deze te realiseren. De rechten van de mens zijn universele rechten en we wijzen elke vorm van discriminatie af.

Belangrijk voor het streven naar autonomie is vrij onderzoek. Het is een wetenschappelijke methode. Maar voor niet-confessionelen is het ook een manier van omgaan met levensbeschouwelijke en morele vragen. We steunen enkel op menselijk verstand en menselijke ervaring om ons te oriënteren in het leven. Het betekent dat we bereid blijven om onze meningen te onderzoeken. Mensen

zijn feilbaar en we steunen niet op goddelijke openbaringen die ons een onfeilbaar, maar niet-menselijk weten aan de hand doen. Er is geen boek of traditie of ideologie die absolute antwoorden geeft. Wat niet wegneemt dat boeken, traditie of bestaande levensbeschouwingen ons kunnen inspireren, maar dan op zo'n wijze dat we deze inspiratie zelf toetsen en verwerken.

Het leven is een ervaring en vergt voortdurend leren. We willen ons blijven informeren. We doen dit door rekening te houden met wetenschappelijke kennis. Maar niet alle levensvragen zijn eenduidig wetenschappelijk op te lossen. In nogal wat levensbeschouwelijke kwesties blijven alternatieve keuzen mogelijk en niet iedereen vult zijn leven op eenzelfde wijze in. Vrij onderzoek als een levenshouding impliceert de bereidheid tot dialoog met anderen. Dat is willen luisteren naar anderen, zich kunnen inleven in de situatie van anderen of aan perspectiefwisseling doen. Het kenmerk van een authentieke dialoog is dat we ook onszelf in vraag kunnen stellen. Een dialoog creëert de vrije ruimte waarin gezagsargumenten, manipulatie en demagogie worden vervangen door redelijk overleg. Dat impliceert dat elkeen aan het woord kan komen en opvattingen slechts op grond van argumenten worden verworpen. Daarvoor moeten we ook leren omgaan met tegenspraak.

Autonomie is niet bereikt met het hebben van een eigen mening. Iedereen heeft wel een mening. Belangrijk is de kritische omgang met onze eigen meningen.

Hoe zijn we ertoe gekomen? Wat is hun degelijkheid? Deze reflectie is belangrijk om bewust te leven. Nadenken over deze 'meningen' is niet enkel theoretisch. Ze zijn de mentale kaart waarmee we ons oriënteren in de wereld en zin geven aan het leven. Ze zijn van groot praktisch belang omdat ze een antwoord geven op verschillende fundamentele vragen. Hoe we naar onszelf kijken? Of we gelukkig mogen zijn zonder ons schuldig te voelen? Of we anderen ervaren als concurrenten of medestanders? Hoe we met de natuur omgaan? Of vrouwen en mannen gelijkwaardig zijn? Deze meningen die existentieel en politiek ons gedrag sturen, verwijzen naar waarden. Ze vormen het terrein van zingeving en moraal. We spreken van een wereldbeeld, een levensbeschouwing, een dagelijkse filosofie, een levensstijl. Ook zonder filosofisch onderzoek is een wereldbeeld aanwezig. Maar dan als een intuïtief of spontaan 'denken' dat we ervaren als een feitelijke toestand: we zijn nu eenmaal zo en we denken nu eenmaal zo.

De ontmoeting met verschillende antwoorden op levensbeschouwelijke vragen kan inspirerend werken. Ze nodigen uit om zelf te denken en te kiezen. Daarmee is niet gezegd dat die stap wordt gezet, maar de situatie is zo dat de nood om zelfstandig te kunnen oordelen over waarden en normen toeneemt. Eén van de belangrijkste beslissingen die een individu heden

maakt is zelf denken of anderen voor hem laten denken. Die beslissing is ook bepalend voor ons opvoedingsproject, de wijze waarop we willen socialiseren. Nogmaals, niet alleen de eigen autonomie maar ook de tolerantie waardoor we de autonomie van anderen aanvaarden, staat in een humanistische opvoeding centraal: het groeien in zelfstandigheid en het kunnen omgaan met verschil in mening.

Het is belangrijk dat zelfstandigheid niet vervalt in het koppig koesteren van het eigen gelijk, wat een karaktertrek is van de autoritaire persoonlijkheid. Aan het andere uiterste echter staat het cultuurrelativisme. Wie alles relativeert, kiest niet meer. 'Hij draait met de wind'. Het verschil met wie alles wil onderzoeken, is fundamenteel. De dialoog over waarden en het zelf wikken en wegen van pro's en contra's staat haaks op een relativisme dat een vorm van waardenonverschilligheid is. Tegenover dit laatste is het zich kunnen oriënteren in het leven een belangrijk talent. In de huidige maatschappij volgen veranderingen elkaar snel op en tradities worden niet meer van generatie op generatie doorgegeven. Om onszelf niet te verliezen in de snelle opeenvolging is het nodig dat we zelfstandig kunnen werken aan een identiteitsvormend proces. Zoiets vergt weerbaarheid. Levensbeschouwelijk onderwijs als waardenverheldering speelt hierbij een doorslaggevende rol.

Niet alleen op het individuele vlak is dit belangrijk. Samenleven is immers ook een opdracht, een open proces. De creatieve en kritische inbreng van individuen is nodig om een democratie leefbaar te houden.

Vragen stellen en dialogen voeren over normen en waarden behoren tot het project van autonomie. Het is een open gestimuleerde vorming van identiteit die niet los staat van de sociale contexten waarin we met de anderen en zo ook met onszelf leren omgaan. Het zichzelf sturen vanuit waarden die we in dialoog toetsen, is de omschrijving van een zelfstandige morele houding. Het is belangrijk dat de leraar deze zoekende houding stimuleert. Hij moet in staat zijn om de klas om te vormen tot een 'gemeenschap van onderzoek'. Hij brengt de leerlingen het enthousiasme en zelfvertrouwen bij om zelf te denken en in dialoog te treden met anderen. Zoiets gebeurt in een open geest en met respect voor de verschillende leefwerelden. Daarvoor is het nodig dat hij de leerlingen ernstig neemt en dat in gesprekken hun noden en vragen aan bod komen. De leraar zorgt voor de nodige interactie en houdt als een goed gespreksleider de relevantie van wat wordt gezegd in het oog. Hoe meer hij zelf het thema heeft verkend, hoe beter hij in staat is om die relevantie te herkennen.

Leerplan NCZ

Niet-confessionele zedenleer is een levensbeschouwelijk vak dat vertrekt vanuit de pijlers van een vrijzinnig humanistische levensbeschouwing, autonomie en vrij onderzoek. Als humanisten onderschrijven we uiteraard de universele verklaring van de rechten van de mens.

Hierbij gaat het om meer dan kennisoverdracht. Een vrijzinnig humanistische didactiek is beschouwend, reflecterend, gericht op het ontwikkelen van vaardigheden en attitudes. Het laat kinderen en jongeren toe zelf op zoek te gaan naar antwoorden op levens- en zingevingsvragen.

De kernbegrippen van het vrijzinnig humanisme worden vertaald in de 5 procesdoelen van het leerplan:

- pd **1** AUTONOMIE
- pd **2** MOREEL DENKEN
- pd **3** HUMANISEREN
- pd **4** VERANTWOORDELIJKHEID
- pd **5** ZINGEVING

Met deze procesdoelen brengt de leraar een proces op gang waardoor de leerlingen zowel kennis verwerven als vaardigheden en attitudes ontwikkelen. Deze drie onderdelen - kennis, vaardigheden en attitudes - vormen een samenhangend geheel.

In de les niet-confessionele zedenleer creëren we ruimte om vaardigheden te oefenen en attitudes te ontwikkelen

Procesdoelen

PD1 AUTONOMIE

De leerlingen verkennen autonomie en leren zelfstandig denken en handelen. Hierbij streven we naar een zo groot mogelijke invulling van autonomie, want naast mogelijkheden zijn er ook beperkingen. Zelfstandig denken is niet louter de eigen mening. Meninge worden onderzocht om te komen tot een verantwoord oordeel en een gemotiveerde keuze. Zo ook is zelfstandig handelen niet "enkel doen wat je zelf wilt", maar houdt in dat we oog hebben voor de gevolgen van ons handelen, zowel voor onszelf, de anderen als de omgeving. Autonomie impliceert tenslotte de erkenning van de autonomie van iedereen.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het geschikt is om de mogelijkheden en grenzen van autonomie te ontdekken en te oefenen in autonomie.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe laat ik de leerlingen zichzelf ontdekken?
- + hoe breng ik de leerlingen ertoe om hun mening weer te geven en deze te onderzoeken?
- + waarmee confronteer ik ze om ze te laten nadenken over verschillende alternatieven?
- + hoe maak ik van de klas een gemeenschap van onderzoek?
- + hoe leer ik de leerlingen omgaan met kritiek?
- + hoe laat ik ze hun autonomie verkennen?
- + hoe laat ik ze ontdekken dat autonomie ook de autonomie van anderen is?
- + (...)

PD2 MOREEL DENKEN

De leerlingen herkennen en onderzoeken waarden en leren moreel denken. Betrokkenheid staat hier tegenover onverschilligheid. Dit proces is geen vorm van moraliseren. De leerlingen ontdekken en verhelderen zelfstandig waarden, ze leren hun keuzen beargumenteren en hebben oog voor alternatieven. We streven naar het ontwikkelen van betrokkenheid.

Waardenontwikkeling groeit doorheen het proces en leidt tot het ontwikkelen van betrokkenheid. Daarbij ontwikkelen de leerlingen inzichten en vaardigheden vanuit hun waarden, interesses en verworven kennis. De leerlingen worden uitgedaagd om na te denken over die waarden, hun morele kader en ontwikkeling.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het thema geschikt is om te ontdekken wat moreel denken is en daarin te oefenen.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe zorg ik ervoor dat de leerlingen de relaties die ze hebben met hun omgeving, anderen of de wereld verhelderen?
- + hoe laat ik ze in kaart brengen wat voor hen noodzakelijk, belangrijk of waardevol is?
- + hoe kan ik ze laten onderzoeken waar ze zich bij betrokken voelen?
- + hoe laat ik de leerlingen in kaart brengen waarvoor ze zich engageren?
- + hoe laat ik ze nadenken over onverschilligheid?
- + hoe breng ik ze tot inleving in anderen?
- + hoe zorg ik ervoor dat ze zicht krijgen op waarden?
- + (...)

PD3 HUMANISEREN

De leerlingen verkennen de waarden en rechten van anderen. Ze leren reflecteren over een humane samenleving. Daarbij zijn verschillende niveaus belangrijk: de relaties tussen de leerlingen in de klas en op de speelplaats, de omgeving, de samenleving en de wereld. Menselijke verbondenheid betreft het individu op zijn omgeving.

Het is gestoeld op de erkenning van menselijke waardigheid en het verkrijgen of handhaven van de controle over het eigen leven. Die verbondenheid impliceert verantwoordelijkheid en actief burgerschap. De focus ligt daarbij op gehoord worden, in staat zijn tot delen met anderen en wederzijdse ondersteuning.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het thema geschikt is om te ontdekken wat humaan samenleven inhoudt en te oefenen in humaan samenleven.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe laat ik de leerlingen hun mogelijkheden en beperkingen onderzoeken?
- + hoe laat ik ze ontdekken wat we gezamenlijk kunnen?
- + hoe laat ik ze ontdekken wat respectvolle relaties zijn?
- + hoe laat ik ze het belang van rechten verkennen?
- + hoe slaag ik erin hen te laten ervaren wat democratie is?
- + (...)

PD4 VERANTWOORDELIJKHEID

De leerlingen verkennen hun verantwoordelijkheid in ruimte en tijd. Verantwoordelijkheid dragen ze voor zichzelf, voor anderen, maar ook voor dieren en natuur. Vrijzinnig humanisme streeft ernaar dat we onze verantwoordelijkheid voor ons handelen opnemen. Verantwoordelijkheid situeert zich op verschillende niveaus, zo ook de manier waarop we omgaan met media, wetenschap en techniek.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het thema geschikt is om te ontdekken welke verantwoordelijkheden we hebben en te oefenen in het omgaan met verantwoordelijkheden.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe laat ik de leerlingen verkennen waarvoor ze zich verantwoordelijk voelen?
- + hoe laat ik ze verkennen waarvoor ze zorg dragen en wat dat betekent?
- + hoe laat ik ze ontdekken waarvoor mensen verantwoordelijk zijn?
- + hoe laat ik ze ervaren wat de gevolgen zijn van bepaalde handelingen?
- + hoe laat ik ze ervaren wat de gevolgen zijn van wetenschappelijke ontdekkingen en technologische vernieuwing?
- + (...)

PD5 ZINGEVING

De leerlingen verkennen wat voor hen zinvol leven is. Vrijzinnig humanisme is begaan met het bewust zin en vorm geven aan een leven. Het is gericht op een gelukkig bestaan. Daarbij gaat het om meer dan materieel welzijn. De leerlingen reflecteren over levenskunst. Zingeving geeft richting en invulling aan het leven.

Het is gebaseerd op verantwoordelijkheid en op de creativiteit om menselijke mogelijkheden te realiseren. De leerlingen verkennen ook andere zindragers dan de mens en ontdekken de grenzen van antropocentrisme.

Als de leraar een thema kiest binnen een van de themavelden (zie hierna) dan stelt hij dus de vraag of het thema geschikt is om te ontdekken wat zingeving is en te oefenen in zinfragen op een vrijzinnige wijze.

De leraar benadert dit alles als een proces:

- + hoe zet ik de leerlingen aan om na te denken over een zinvol leven?
- + hoe laat ik ze verschillende existentiële situaties verkennen?
- + hoe laat ik ze de waarde van wat buiten hen zelf ligt ontdekken?
- + hoe laat ik ze dit ervaren vanuit een vrijzinnig levensbeschouwelijk perspectief?
- + hoe laat ik ze dit plaatsen naast andere perspectieven?
- + hoe zorg ik ervoor dat ze in dialoog kunnen gaan met anderen?
- + (...)

Morele vorming & ontwikkeling

Morele ontwikkeling kan niet zonder zelfontwikkeling. Daarom is de kritische zelfreflectie van groot belang in de hele leerplanontwikkeling.

Reflectie kan op 3 niveaus plaatsvinden:

- + de mens als individueel persoon
- + de mens in zijn relatie met de anderen
- + de mens in zijn relatie met de wereld / de natuur

We zien de morele vorming en ontwikkeling die we beogen als een onderdeel van de zelfontwikkeling:

- + we onderzoeken waarden
- + we oefenen vaardigheden
- + we ontwikkelen attitudes

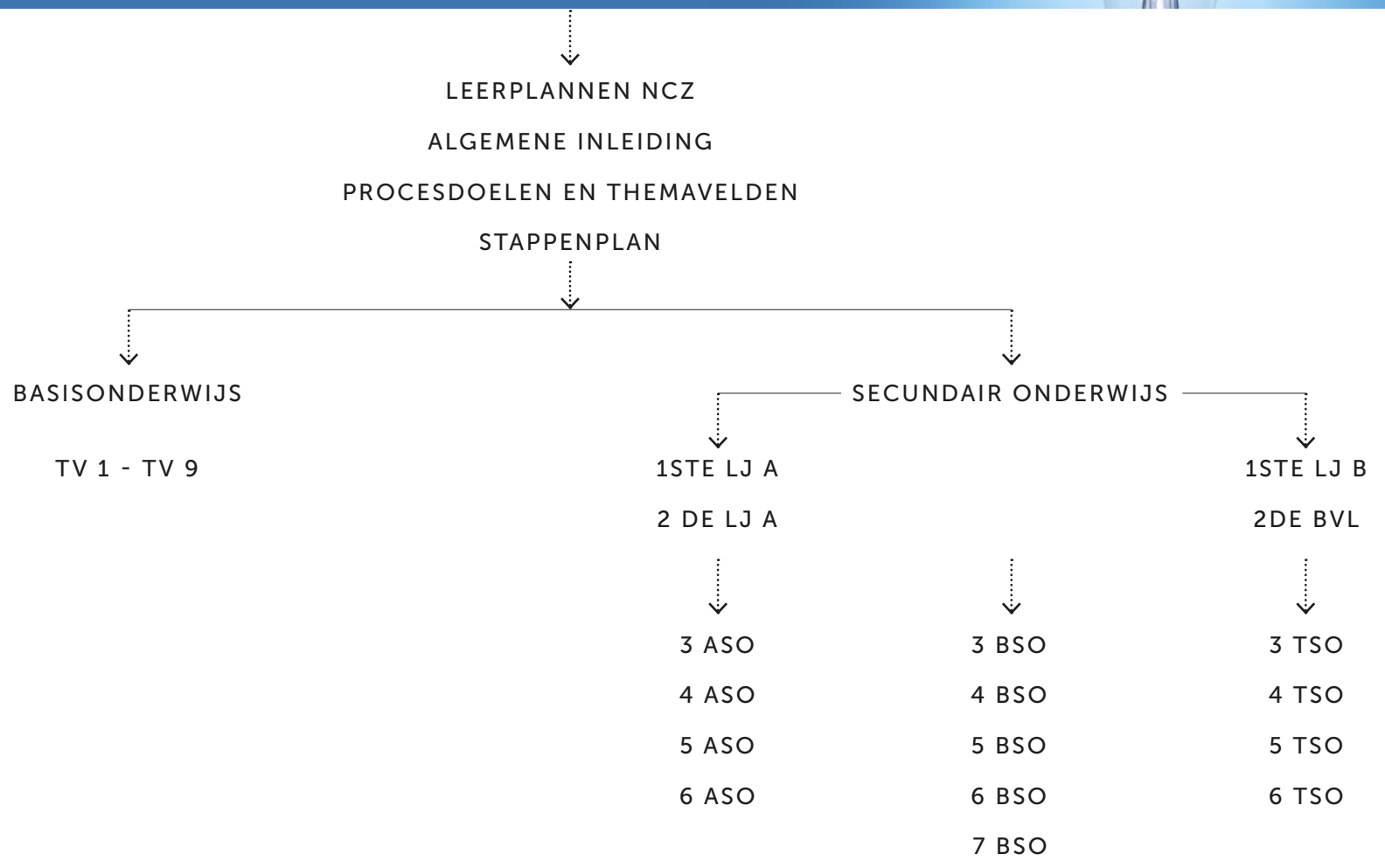
We leren leerlingen NIET WAT ze moeten denken, voelen en doen, maar WEL HOE ze dit kunnen doen.

De leerlingen worden gestimuleerd om kennis en ervaring van normen en waarden te verkennen, te onderzoeken, te beoordelen en toe te passen.

Belangrijk is dat leerlingen autonoom kunnen reflecteren over denken en handelen van zichzelf en anderen.

Dit om in groeiende mate zin te geven aan zichzelf in relatie met de anderen, de samenleving, de wereld en de natuur.

Schema

Themavelden

De themavelden geven een brede omschrijving van leerinhouden:

- 1** Identiteit
- 2** Vrijzinnig humanisme
- 3** Samenleven, democratie en burgerschap
- 4** Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog
- 5** Economie
- 5** Wetenschap
- 7** Milieu
- 8** Kunst
- 9** Communicatie en media

De themavelden zijn onderverdeeld in thema's. Ze geven de leerkracht een idee van wat hij kan behandelen in de les. De leerkracht kan, aangepast aan zijn doelpubliek, ook analoge thema's bedenken. Het is noodzakelijk om de thema's te verbinden met de procesdoelen en ze te plaatsen in het levensbeschouwelijk project dat de NCZ is. De leerkracht brengt een proces van levensbeschouwelijke vorming op gang. Een les NCZ is geen les economie, biologie enz. maar vanuit de procesdoelen zoekt de leerkracht naar de levensbeschouwelijke en morele dimensie van de thema's.

Een jaarwerkplan vermeldt de themavelden en procesdoelen die aan bod komen, aangevuld met de gekozen thema's en vaardigheden.

De leraren NCZ van eenzelfde school zullen over de verschillende jaren heen leerlijnen opstellen. Daarvoor is het nodig om de keuze van thema's op elkaar af te stemmen en herhalingen te vermijden. Tevens denken zij gezamenlijk na over de wijze waarop ze kunnen werken aan de groei van vaardigheden en attitudes. Zij lezen samen de leerplannen over de verschillende leerjaren heen en differentiëren naar leeftijd en mogelijkheden.

Volgende themavelden dienen ieder schooljaar en in iedere leerlingengroep aan bod te komen:

- + themaveld 2: vrijzinnig humanisme
- + themaveld 3: samenleven, democratie en burgerschap
- + themaveld 4: een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog
- + Met themaveld 4 werken we aan de interlevensbeschouwelijke competenties binnen de lessen NCZ, daarom maken ze deel uit van het leerplan NCZ. De lijst met interlevensbeschouwelijke competenties is een addendum bij het leerplan. Deze is opgesteld door de Commissie Levensbeschouwelijke vakken in opdracht van de Erkende instanties/vereniging. Ze is bedoeld voor de projecten die leraren van de verschillende levensbeschouwelijke vakken vakoverschrijdend uitwerken om te komen tot dialoog en samenleven http://www.onderwijsinspectie.be/sites/default/files/atoms/files/20121206_dossier_ILSenILD.pdf

Basisonderwijs

De bovenvermelde 9 themavelden zijn voor het basisonderwijs onderverdeeld in thema's, ze vormen de basis voor het uitwerken van een jaarwerkplan.

De thema's binnen ieder themaveld zijn niet limitatief en kunnen door de individuele leerkracht aangevuld worden.

Het kiezen en uitwerken van thema's gebeurt in functie van de leef-, denk- en ervaringswereld van het kind en zijn ontwikkelingsniveau.

Eenzelfde thema zal in **verschillende leerlingengroepen** qua leerinhoud en aanpak dus grondig verschillen.

Essentieel bij het uitwerken van een thema is de relatie met de procesdoelen.

Bij ieder thema zijn **kennisaspecten** en specifieke vaardigheden en attitudes uitgeschreven. Deze specifieke, **themagebonden vaardigheden en attitudes**, zijn een concretisering van de algemene vaardigheden en attitudes bij de procesdoelen.

Voor het **basisonderwijs** werden volgende thema's in de themavelden uitgewerkt:

1

Identiteit

1 Identiteit & de bescherming ervan	24
2 Kinderjaren	25
3 Gedachten, gevoelens en de uitdrukking ervan	26
4 Mijn gezin, mijn familie	27
5 Weerbaarheid	28
6 Jongerencultuur	29
7 ...	30
	31

2

Vrijzinnig humanisme

1 Vrijheid van gedachten, geweten en levensbeschouwing	32
2 Lentefeest & Feest Vrijzinnige Jeugd	33
3 Vrijzinnig humanistische waarden	34
4 Recht op een waardig leven	35
5 Omgaan met verlies, verdriet en de dood	36
6 ...	37
	38

3

Samenleven, democratie & burgerschap

1 Samenleven hoe doe je dat ?	39
[1] Samenleven hoe doe je dat?	41
[2] Wonen en samenlevingsvormen	42
[3] Vriendschap, liefde, houden van	43
[4] Seksuele, affectieve en relationele vorming	44
[5] Samen spelend leren	45
2 Kinderrechten - 3 P's	46
[1] Kinderrechten	46
[2] Recht op inspraak en participatie	47
[3] Recht op privacy	48
[4] Straffen, da's straf!	49
[5] Leren en onderwijs	50
[6] Armoede, een onrecht	51
[7] Kindvluchtelingen	52
3 Democratie	53
[1] Democratie of dictatuur?	53
[2] Regels, afspraken, wetten, rechten en plichten	54
[3] Sociaal assertief worden	55
4 Burgerschap	56
[1] Wereldburgerschap	56
[2] Vredeseducatie	57
[3] Verandering en toekomst	58

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

1 Kennismaken met verschillende levensbeschouwingen	59
2 Gebruiken, symbolen en feesten in diverse culturen en levensbeschouwingen	60
3 Leven in een levensbeschouwelijk diverse samenleving	61
4 ...	62
	63

5 Economie

1 Geld	64
2 Arbeid - werk	65
3 Kinderarbeid in relatie met kinderrechten	66
4 Consumenten	67
5 Vrije tijd	68
6 ...	69
	70

6 Wetenschap

1 Op onderzoek ...	71
2 Wat eet ik eigenlijk ?	72
3 Evolutie: het begin van alles, Darwin, ...	73
4 Dat heb je van mij (evolutie en erfelijkheid)	74
5 ...	75
	76

7

Milieu en ethiek

77

1 Mijn leefomgeving	78
2 Mens en natuur	79
3 Duurzame ontwikkeling	80
4 Mens en dier	81
5 ...	82

8

Kunst

83

1 Vrijzinnig humanistische levenskunst	84
2 Dromen, verbeelding en fantasie	85
3 Geluk - levensvreugde	86
4 Artistieke expressie	87
5 ...	88

9

Communicatie en media

89

1 Recht op informatie	90
2 Mediawijsheid	91
3 Sociale media	92
4 Waarnemen, beelden en beeldvorming	93
5 Communicatie en communicatievaardigheden	94
6 ...	95

Secundair onderwijs

Voor het leerplan **secundair onderwijs** is per leerjaar en onderwijsvorm een apart leerplan opgemaakt.

Omdat we elk themaveld vanuit een van de 5 procesdoelen kunnen benaderen, worden in het leerplan **secundair onderwijs** onder de themavelden de procesdoelen met **algemene vaardigheden** geplaatst. Deze algemene vaardigheden worden per graad over de onderwijsvormen heen uitgeschreven. Daarmee zijn ze per graad dezelfde.

Een thema kan in verschillende procesdoelen worden geplaatst. Daarmee is niet gezegd dat in een les alle procesdoelen aan bod komen. Dat is gelet op de timing zo goed als uitgesloten, meer dan 1 procesdoel kan dan weer wel.

De thema's zijn per themaveld als **kennis en specifieke vaardigheden** uitgewerkt. Deze zijn een voorstel van uitwerking. De leraar kan hier een keuze maken en zelfs andere thema's een plaats geven, als ze passen binnen het themaveld en de leeftijdsgroep. De thema's met kennis en specifieke vaardigheden verschillen voor elk leerjaar binnen elke onderwijsvorm en tussen de onderwijsvormen.

Voor **de attitudes** kiezen we in het leerplan secundair onderwijs voor 5 algemene attitudes. Een attitude is het resultaat van de procesdoelen. Het geeft de richting aan waar we naar toe werken. Een attitude is er als iemand een houding tot een deel van zichzelf maakt. Nemen we bv. autonomie, dan is en blijft dit een voortdurend streven. Het is niet af met 18 jaar, maar blijft voortgaan. We zeggen daarom dat het een attitude is geworden als iemand deze houding belangrijk vindt en erop gericht blijft.

Met vallen en opstaan, met beperkingen en moeilijkheden, blijft hij pogen om zelfstandig te denken en handelen.

De eerste attitude is **autonomie**. De houding van iemand die voor zichzelf denkt, een eigen moreel kader ontwikkelt en voor deze gekozen waarden opkomt.

De tweede attitude is **betrokkenheid**. De houding van iemand die begaan is met wat rondom hem gebeurt en zich daarvoor inzet.

De derde attitude is **humanistisch**. De houding van iemand die streeft naar menselijkheid, democratisch is ingesteld en dit zowel in het dagelijks als maatschappelijk leven belangrijk vindt.

De vierde attitude is **verantwoordelijkheid**. De houding van iemand die zich verantwoordelijk weet voor zichzelf en anderen.

De vijfde attitude is gericht op **zelfrealisatie**. De houding van iemand die een vol leven tracht te leiden, waarin hij zin vindt. De houding ook om buiten zichzelf te zoeken naar wat zin draagt, waarbij meer in beeld komt dan de mens alleen.

Stappenplan NCZ

De bovenvermelde 9 themavelden zijn onderverdeeld in thema's, ze vormen de basis voor het uitwerken van een jaarwerkplan.

De thema's binnen ieder themaveld zijn niet limitatief en kunnen door de individuele leerkracht aangevuld worden.

Het kiezen en uitwerken van thema's gebeurt in functie van de leef-, denk- en ervaringswereld van het kind en zijn ontwikkelingsniveau.

Eenzelfde thema zal in verschillende leerlingengroepen qua leerinhoud en aanpak dus grondig verschillen.

Essentieel bij het uitwerken van een thema is de relatie met de procesdoelen.

Bij ieder thema zijn **kennisaspecten** en specifieke vaardigheden en attitudes uitgeschreven. Deze specifieke, **themagebonden vaardigheden en attitudes**, zijn een concretisering van de algemene vaardigheden en attitudes bij de procesdoelen.

Voor het uitwerken van thema's kan het volgende stappenplan gevolgd worden:

- + Verdiep je in het thema en herken de ethische aspecten van het lesonderwerp.
- + Het lesonderwerp wordt onderzocht vanuit ethisch perspectief
- + Welk proces willen we opstarten/ontwikkelen?
- + Formuleer lesdoelen die geënt zijn op de procesdoelen. Bepaal welke kennis je wil overbrengen en welke attitudes en vaardigheden je wil ontwikkelen.
- + Kies werkvormen in functie van de vooropgestelde doelen
- + Formuleer je leerinhoud
- + Evaluatie: Zijn de doelen gerealiseerd? Waar heb ik aan het proces gewerkt?

Het **HUMANISTISCH VORMINGSONDERWIJS NEDERLAND** hanteert het **HOKE-MODEL**¹ voor haar lessen basisonderwijs.

Dit didactisch model kan als voorbeeld gebruikt worden voor **het opbouwen van lessen NCZ** in het basisonderwijs.

Allereerst wordt het thema van de les bepaald. Een thema kan in één les afgerond worden, maar meestal neemt een thema meer lessen in beslag. Het thema wordt behandeld volgens een onderwijsvormingsproces van vier stappen. Dat zijn:

1. **Herkennen.** Door vragen te stellen tast de docent af of de leerlingen bekend zijn met het thema en wat zij er van weten. Het is belangrijk om bij het behandelen van een thema een aanknopingspunt te vinden bij de leerlingen, zodat ze het thema herkennen als iets dat ook met hen te maken heeft.
2. **Onderzoeken.** Samen met de docent bekijken de leerlingen het thema van alle kanten en delen kennis, ervaringen en gevoelens.
3. **Kiezen.** Meningingen worden gepolst en grenzen worden verlegd.

De leerlingen leren zelf een standpunt in te nemen. Ze denken na wat zij belangrijk vinden en hoe ze dat bijvoorbeeld vorm kunnen geven. Dit doen ze na het onderzoeken. Dan hebben de leerlingen verschillende kanten van een thema onderzocht en kiezen ze waar zij voor staan.

4. **Evalueren.** De leerlingen bespreken hoe ze nu over het thema denken. Zijn ze van mening veranderd en hoe komt dat?

In deze laatste fase wordt het thema en de keuze die daarin gemaakt wordt geëvalueerd. **Reflectie** is belangrijk en een keuze hoeft nooit voor altijd te zijn. Het is belangrijk na te blijven denken over de keuzes die je maakt en gemaakt hebt.

¹ <http://www.hvoprimair.nl/ouders/In-de-praktijk.html#bo> & Themaboek de H-factor, over humanistische levenskunst, Kim Dusch en Heleen Blaazer, pagina 11 – Stichting HVO.

Er zijn verschillende variaties op dit model te vinden die de leerkracht kan hanteren.

STAPPENMODEL: EEN LES 'LEBENSKUNDE'

Eerste fase: herkennen

Introductie: een tekst wordt gelezen, een anekdote verteld of een voorval in de klas wordt aangegrepen. In deze opzet zoekt men of er een moreel dilemma voorkomt.

Voorbeeld: Een tante wil haar neef een groot plezier doen en geeft veel geld uit voor een geschenk. Maar het is iets dat de neef helemaal niet interesseert. Hoe moet hij zich gedragen?

De leerlingen beschrijven het dilemma en discussiëren erover. Ze vergelijken het met eigen ervaringen. Ze herkennen analoge situaties en betrekken het op het eigen leven.

Tweede fase: onderzoeken

Ze onderzoeken de verschillende waarden en verwachtingen die in het conflict liggen besloten:

- + de tante verwacht dankbaarheid;
- + de liefde van de neef voor zijn tante;
- + kwetsen vermijden;
- + besef dat zij zich extra heeft moeten inzetten;
- + het respect voor haar ouderdom;

Daartegenover:

- + eerlijk en open met mekaar omgaan.

De leerlingen worden zich bewust van de diepgang van zulke dilemma's en zoeken naar oplossingen die ze voor zichzelf en anderen kunnen verantwoorden.

Deze ontwikkeling is ook emotioneel, een vorm van sensibiliseren. Perspectiefwisseling, roldistantie, is belangrijk.

In intersubjectieve situaties is er niet één waarheid.

Derde fase: beslissen

Pas nu nemen de leerlingen een standpunt in en discussiëren ze over motieven, omstandigheden en gevolgen.

De reflecterende fundering van de eigen keuze en niet de consensus is het doel.

Vierde fase: de resultaten evalueren

Welke besluiten trekken we?

Kunnen we die kennis overdragen naar ons leven of de samenleving?

Humanistischer Verband Deutschlands, **Rahmenplan für den Lebenskundeunterricht**, 1993, pp.40-41.

Ze spreken over:

- + Erkennen: herkennen; zien; onderscheiden.
- + Untersuchen: onderzoeken.
- + Entscheiden: beslissen.
- + Auswerten: evalueren; in praktijk brengen; benutten.

In de cursus **VAKDIDACTIEK WIJSBEGEERTE EN MORAALWETENSCHAPPEN** van Eddy Borms (VUB) is dit uitgewerkt.

Eerste fase: verkennen

Een inleiding.

- + We verzamelen de eerste reacties van de leerlingen.
- + We verkennen hun leefwereld.
- + Wat weten ze al?
- + We komen uit op hun meningen.
- + ...

Tweede fase: analyseren

Het thema systematisch aftasten.

We structureren:

- + Is alles duidelijk?
- + Zijn alle begrippen voor iedereen begrijpelijk?
- + Betekenen de woorden voor iedereen hetzelfde?
- + Begrijpen we mekaar?
- + Over welke kennis beschikken we?

We kunnen hier informatie geven:

- Kennis.
- Context.

We kunnen hier duidelijk maken welke waarden een rol spelen:

- + Welke waarden/ normen hanteren we?
- + Welke waarden/ normen hanteren anderen?
- + Is er consensus in de groep?
- + Is consensus nodig?
- + Situatieschetsen maken.

Derde fase: oordelen

Terugkoppelen naar de tweede fase. Zijn we van mening veranderd?

We funderen onze keuzen. We reflecteren over onze meningen. Kijken ernaar vanop een afstand. We gaan van mening naar oordeel.

- + Wat zijn de consequenties van mijn standpunt?
- + Wat zijn de alternatieven voor mijn standpunt?
- + Wat zijn de argumenten voor mijn standpunt?
- + Confrontatie met andere standpunten.
- + Verschillende situaties bedenken (leren nuanceren).
  - Perspectiefwisseling (wat betekent het voor anderen?)
  - Kunnen we een standpunt veralgemenen?
  - Wat zou een objectieve waarnemer zeggen?

Vierde fase: toetsen/ toepassen

We vatten samen. We zoeken of er zaken zijn die in ons leven van belang zijn? We algemeen belangrijk vinden?

- + Wat zijn de conclusies die we trekken?
- + Wat zullen we toepassen als we moeten kiezen/handelen?
- + Wat zouden we willen toepassen op een meso- of macroniveau?

1 Identiteit

Procesdoelen

PD1 autonomie

- + De leerlingen ontwikkelen een open en onderzoekende houding.

PD2 moreel denken

- + De leerlingen onderzoeken het belang / de waarde van het ontwikkelen van een eigen identiteit.

PD3 humaniseren

- + De leerlingen kunnen zichzelf zijn in relatie met anderen.

PD4 verantwoordelijkheid

- + De leerlingen kunnen de identiteit van anderen respecteren.

PD5 zingeving

- + De leerlingen kunnen streven naar een zo groot mogelijke zelfbeschikking (= zelfontplooiing + zelfbegrenzing).

Thema's

1 Identiteit & de bescherming ervan	25
2 Kinderjaren	26
3 Gedachten, gevoelens en de uitdrukking ervan	27
4 Mijn gezin, mijn familie	28
5 Weerbaarheid	29
6 Jongerencultuur	30
7 ...	31

1

1 Identiteit & de bescherming ervan

Kennis

- + Weten wat een identiteit is.
- + Weten dat een identiteit meervoudig is en kan veranderen.
- + Weten dat leeftijd en omgeving een belangrijke rol spelen in het kunnen ontwikkelen van een eigen persoonlijkheid.
- + Weten dat wanneer de culturele identiteit van het kind verschilt van die van de rest van de bevolking, bescherming niet overal is gewaarborgd.
- + Weten dat ieder kind recht heeft op een naam en een nationaliteit.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Zichzelf leren kennen. Wie ben ik? Wat kan ik? Wat wil ik? Wat maakt mij uniek?
- + Ontdekken waarin leerlingen overeenkomen met en verschillen van elkaar.
- + Bijzonderheden van zichzelf kunnen benoemen en zichzelf leren inschatten.
- + Eigen talenten kunnen aangeven.
- + Eigen mogelijkheden en grenzen kennen.
- + Zichzelf op een assertieve manier kunnen voorstellen.
- + In concrete situaties voldoende zelfvertrouwen kunnen tonen, gebaseerd op kennis van het eigen kunnen.
- + Kunnen en durven voor zichzelf opkomen door signalen te geven die voor anderen begrijpelijk en aanvaardbaar zijn.
- + Een open onderzoekende, kritische, creatieve en flexibele houding ontwikkelen.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken over het belang van het ontwikkelen van een eigen identiteit / persoonlijkheid.

PD3 Humaniseren

- + De leerlingen kunnen accepteren dat iedereen een eigen persoonlijke identiteit ontwikkelt.
- + De leerlingen kunnen de verscheidenheid tussen individuen, ieder met zijn persoonlijke identiteit, als een rijkdom ervaren.
- + De leerlingen kunnen het ontwikkelen van een eigen persoonlijkheid ervaren als een vrijheid.
- + De leerlingen kunnen op een aangename manier omgaan met andere sociale & culturele identiteiten.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Openstaan voor de verscheidenheid onder mensen.
- + Kunnen opkomen voor het recht op een eigen identiteit.

PD5 Zingeving

- + Zelfvertrouwen en een positief zelfbeeld ontwikkelen.
- + Aan introspectie kunnen doen.
- + Durven opkomen voor zichzelf en bouwen aan een eigen persoonlijkheid.
- + Zelfbeschikking (=zelfontplooiing + zelfbegrenzing) ontwikkelen.

1 2 Kinderjaren

Kennis

- + Weten dat groeien een proces is.
- + Weten wat kinderen nodig hebben om zich te kunnen ontwikkelen en dat deze noden rechten zijn, opgenomen in het Verdrag van de Rechten van het Kind.
- + Weten dat deze rechten gebaseerd zijn op behoeften en niet op verlangens en wensen.
- + Weten dat de kinderjaren wettelijk eindigen als de meerderjarigheid wordt bereikt. Het kind krijgt dan het wettelijke statuut van volwassene. Kinderen worden dan zelf verantwoordelijk gesteld voor hun daden.
- + Weten dat sommige sociale omstandigheden en gewapende conflicten redenen kunnen zijn waarom kinderen er vaak toe worden aangezet voortijdig verantwoordelijkheden te nemen die volwassenen toebehoren.
- + Weten dat dergelijke omstandigheden over de hele wereld voorkomen en kinderen de kans ontnemen om zich te ontplooien.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Leren inzien dat groeien een proces is dat geduld, verzorging en tijd vraagt.
- + Leren inzien dat iedereen groeit volgens zijn eigen tempo, mogelijkheden en beperkingen.
- + Een onderscheid leren maken tussen verlangens of wensen en behoeften.
- + Een relatie kunnen leggen tussen de noden van kinderen en kinderrechten.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken over het belang om zich fysiek en psychisch beschermd te kunnen ontwikkelen.

PD3 Humaniseren

- + Kunnen aangeven waar, wanneer en hoe kinderrechten geschonden worden.
- + Sociale bewegoetheid ontwikkelen, kunnen meevoelen met kinderen van wie de rechten niet worden gerespecteerd.
- + Kunnen aangeven hoe we ons actief zouden kunnen inzetten zodat kinderrechten beter worden gerespecteerd of worden afgedwongen.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Een gevoel van solidariteit zichtbaar / hoorbaar kunnen maken met kinderen van wiens rechten geschonden worden.

PD5 Zingeving

- + Zelfbeschikking (= zelfontplooiing + zelfbegrenzing) ontwikkelen.
- + Durven opkomen voor zijn / haar rechten en deze van anderen.

1

3 Gedachten, gevoelens en de uitdrukking ervan

Kennis

- + Factoren die gedachten en gevoelens beïnvloeden, leren kennen.
- + De invloed van gedachten en gevoelens op iemands gedrag leren kennen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Gevoelens en gedachten bij jezelf leren (h)erkennen en dieper kennismaken met jezelf.
- + Gevoelens en gedachten leren uiten (verbaal en non-verbaal).
- + Inzicht verwerven in het eigen doen en laten in relatie tot het doen en laten van anderen in dagelijkse situaties.
- + Er bewust voor leren kiezen of men al dan niet over zijn gedachten en gevoelens zal praten en dit duidelijk leren maken.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken over het belang van het kunnen uiten van gedachten en gevoelens.

PD3 Humaniseren

- + Gevoelens bij anderen herkennen en verwoorden.
- + Zich kunnen verplaatsen in de rol van anderen, meeleven en meevoelen met anderen, ze leren m.a.w. empathie ontwikkelen.
- + Verschillen en overeenkomsten ontdekken in de gevoelsbeleving van zichzelf en anderen.

- + Ontdekken dat elkeen in eenzelfde situatie anders kan reageren.
- + A.d.h.v. concrete situaties kunnen inzien en illustreren dat gevoelens en gedrag situatiegebonden zijn.
- + Leren omgaan met de eigen gevoelens en die van anderen.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Gevoelens leren aanvaarden als een deel van de persoonlijkheid van iemand.
- + Bereid zijn respect te tonen voor de gevoelens van anderen en er rekening mee houden.
- + Door zelfkennis anderen beter leren kennen.

PD5 zingeving

- + Je gevoelens leren aanvaarden als een deel van je persoonlijkheid.
- + Zelfbeschikking (= zelfontplooiing + zelfbegrenzing) ontwikkelen.

1 4 Mijn gezin, mijn familie

Kennis

- + Verschillende gezinsvormen leren kennen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Fantaseren en motiveren over hoe je een "ideaal" gezin ziet.
- + Inzien dat in onze maatschappij een veel rijker en genuanceerder kleurenpalet van gezinsvormen aanwezig is dan het "pa-ma-en-de-kinderen-gezin".
- + Nadenken over de rol, de functie van een gezin en de functie van ieder lid binnen het gezin.
- + Ervaringen kunnen uitwisselen over contacten met familie en grootouders.
- + De leerlingen kunnen verwoorden en motiveren wat een gezin en een familie voor hen betekenen of zouden kunnen betekenen.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken over de verschillende facetten van een gezin en een familie.
- + De eigen gezinsnormen en waarden toetsen aan de normen en waarden van andere gezinnen.
- + De eigen familienormen en waarden toetsen aan de normen en waarden van andere gezinnen.

PD3 Humaniseren

- + Zich bewust zijn en op een discrete wijze mee rekening kunnen houden dat niet alle kinderen in hetzelfde type gezin wonen als zijzelf.

- + Zich respectvol kunnen uiten over diverse gezinsvormen.
- + Durven praten over de eigen gezins- en familiesituatie.
- + Zich kunnen inleven in wat andere gezins- en/of familieleden denken, voelen, belangrijk vinden.
- + De dingen die anderen voor hen doen binnen hun gezin / familie leren zien en kunnen appreciëren.
- + Initiatieven kunnen bedenken en nemen om gezinsleden / familieleden te verrassen / blij te maken.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereidheid ontwikkelen om verantwoordelijkheid op te nemen binnen het eigen gezin / de familie.
- + Bereidheid ontwikkelen om occasioneel iets te ondernemen om iemand uit het gezin / de familie blij te maken.
- + Begrip kunnen tonen voor kinderen in moeilijke gezinssituaties.

PD5 Zingeving

- + Inspiratie voor een zinvol leven o.a. putten uit het plezier om iets voor anderen (gezins- en/of familieleden) te betekenen.
- + Respect, waardering, begrip en fijngevoeligheid ontwikkelen.

1 5 Weerbaarheid

Kennis

- + Weten dat bepaalde situaties, personen of aanrakingen positieve of negatieve gevoelens kunnen teweegbrengen.
- + Weten dat lichaamstaal een verbale boodschap ondersteunt.
- + De werking en de doelstellingen van de kindertelefoon: AWEL, leren kennen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Positieve en negatieve gevoelens leren onderscheiden.
- + Persoonlijke gevoelens, een persoonlijke mening op een eenvoudige manier leren tonen/verwoorden.
- + Op verschillende manieren leren zeggen/tonen dat je iets al of niet prettig vindt.
- + Leren vertrouwen hebben in persoonlijke gevoelens.
- + Leren vertrouwen op het eigen oordeelsvermogen.
- + Leren vertrouwensfiguren in de eigen leefwereld opsporen.

- + Personen en instellingen buiten de familie kunnen aanduiden bij wie je terecht kunt met een probleem of hulpvraag.
- + Zich weerbaar kunnen opstellen t.o.v. leeftijdgenoten en onaanvaardbare groepsdruk.
- + Voor zichzelf leren opkomen door signalen te geven die voor anderen begrijpelijk en aanvaardbaar zijn.
- + In concrete situaties voldoende zelfvertrouwen in eigen mogelijkheden kunnen en durven tonen.
- + Zelfstandig situaties kunnen beoordelen waarbij het belangrijk is om een beroep te doen op een vertrouwenspersoon.
- + De leerlingen kunnen ongelijk of onmacht toegeven, kritiek beluisteren en eruit leren.
- + De leerlingen oefenen omgangsvormen met anderen waarin ze minder sterk zijn.

PD2 Moreel denken

- + Kunnen nadenken over het belang van een weerbare houding.

PD3 Humaniseren

- + Lichaamstaal bij anderen leren herkennen en leren beoordelen.
- + Een duidelijke boodschap leren overbrengen door middel van woorden en lichaamstaal.
- + Inzien dat hulp zoeken / bieden kan bijdragen tot het oplossen van een probleem.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Zich weerbaar durven opstellen naar leeftijdsgenoten en volwassenen.
- + Zich weerbaar durven opstellen t.o.v. leeftijdsgenoten bij onaanvaardbare groepsdruk.
- + Durven NEE zeggen.
- + Leren vertrouwen op je eigen oordeel.
- + De leerlingen kunnen in conflictsituaties met leeftijdsgenoten zoeken naar een geweldloze oplossing.

PD5 Zingeving

- + Zelfvertrouwen, mondigheid en assertiviteit ontwikkelen.
- + Zelfbeschikking (= zelfontplooiing + zelfbegrenzing) ontwikkelen.

1 6 Jongerencultuur

Kennis

- + Jongeren willen zich graag onderscheiden, ze willen er niet uitzien zoals "iedereen". Maar toch willen jongeren vaak ook weer graag bij een groep horen. Er zijn veel groepen waar een jongere toe kan behoren, iedere groep heeft zijn eigen normen en waarden, taal, kleding, lichaamsversiering en muziek, ...
- + Weten dat jongeren verschillende mogelijkheden hebben om zich cultureel te uiten.
- + Weten dat jongerenculturen een universeel gegeven zijn van alle tijden.
- + Weten dat behoren tot een bepaalde jongerencultuur een manier kan zijn om een eigen identiteit te ontwikkelen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Nadenken over en inzicht krijgen in groepsdynamieken, groepsstructuren en jongerenculturen.
- + Positieve en negatieve aspecten van een groep leren kennen, leren inschatten en leren beoordelen. Dit om persoonlijke keuzes te kunnen maken.
- + Groepsdruk leren herkennen.
- + Leren nadenken over de verantwoordelijkheid die je hebt tegenover jezelf en anderen binnen een groep.

PD2 Moreel denken

- + Groepsnormen en -waarden leren analyseren en beoordelen.
- + De grenzen van solidariteit binnen een groep leren bepalen / leren aanvoelen.

PD3 Humaniseren

- + De grenzen van tolerantie tegenover het ideeëngoed en het gedrag van jongerengroepen leren bepalen.
- + Zich leren wapenen tegen negatieve groepsinvloeden.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Zich weerbaar kunnen opstellen t.o.v. leeftijdsgenoten en onaanvaardbare groepsdruk.
- + Bereid zijn verantwoordelijkheid te nemen tegenover zichzelf en anderen in een groep.

PD5 Zingeving

- + Zelfbeschikking (= zelfontplooiing + zelfbegrenzing) ontwikkelen.

17...

2 Vrijzinnig humanisme

Procesdoelen

PD1 autonomie

- + De leerlingen kunnen de eigen autonomie verkennen in relatie met de autonomie van anderen.

PD2 moreel denken

- + De leerlingen kunnen vrijzinnig humanistische waarden onderzoeken.

PD3 humaniseren

- + De leerlingen ontwikkelen een verdraagzame houding en verbondenheid met het wel en wee van anderen.

PD4 verantwoordelijkheid

- + Engagement ontwikkelen op basis van vrijzinnig humanistische waarden.

PD5 zingeving

- + De leerlingen zien de mens als "zingeveer", maar niet als enige "zindrager".
- + De leerlingen leren zelf vorm en inhoud geven aan hun leven.

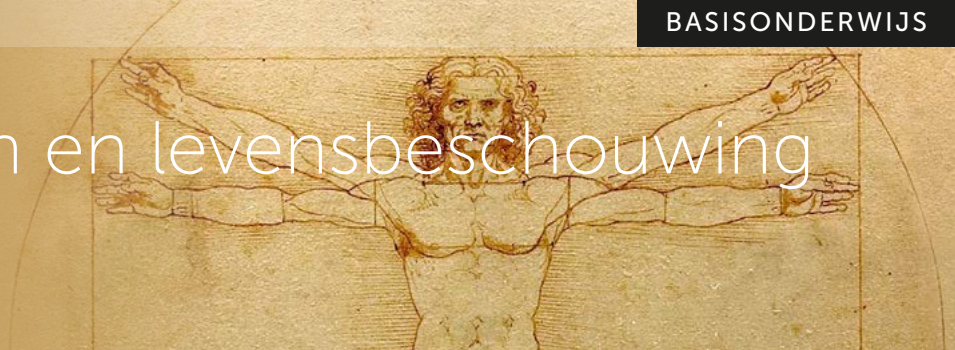
Thema's

1 Vrijheid van gedachten, geweten en levensbeschouwing	33
2 Lentefeest & Feest Vrijzinnige Jeugd	34
3 Vrijzinnig humanistische waarden	35
4 Recht op een waardig leven	36
5 Omgaan met verlies, verdriet en de dood	37
6 ...	38

2

1 Vrijheid van gedachten, geweten en levensbeschouwing

Kennis

- + Weten dat kinderen het recht hebben op een eigen mening.
- + Weten dat kinderen het recht hebben en de kans moeten krijgen om hun mening te geven over zaken die hen aanbelangen.
- + Weten dat om een gefundeerde mening te vormen kennis en informatie nodig zijn.
- + Weten dat iedereen het recht heeft op vrijheid van geweten: de vrijheid om een mening, overtuiging of geloof te koesteren.
- + Weten dat internationale mensenrechtenverdragen garanderen dat mensen in beginsel vrij zijn om hun mening, overtuiging of geloof te uiten.
- + De leerlingen kennen Amnesty Internationaal als organisatie die wereldwijd opkomt voor mensen die worden bedreigd of gevangenzitten vanwege hun overtuiging of vreedzame meningsuiting.
- + Het onderscheid kennen tussen feit en mening.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Principes van het vrij onderzoek exploreren.
- + Verbale en non-verbale vaardigheden ontwikkelen om zijn mening te uiten.
- + Leren onderzoeken en beoordelen welke methode het meest aangewezen is in welke specifieke situatie.
- + Leren a-dogmatisch denken.
- + Leren kritisch waarnemen en nadenken.
- + Leren creatief en flexibel denken. (associëren, verbanden leggen, loskomen van voor de hand liggende en vertrouwde denkpatronen, ...)
- + Leren hypothetisch denken.
- + Leren nuanceren.
- + Leren redeneren.
- + Leren redeneren en overwegen.
- + Leren gevolgen afwegen.
- + Leren alternatieven formuleren.
- + Leren argumenten ontwikkelen.
- + Informatie en meningen (van jezelf en anderen) in vraag durven stellen.
- + Het onderscheid kunnen maken tussen feiten en meningen.

- + Leren een mening te formuleren en onderbouwen.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken over het belang en de waarde van de vrijheid van gedachte, geweten en levensbeschouwing.

PD3 Humaniseren

- + De leerlingen leren respectvol omgaan met verschillende meningen en uitingen van levensbeschouwingen.

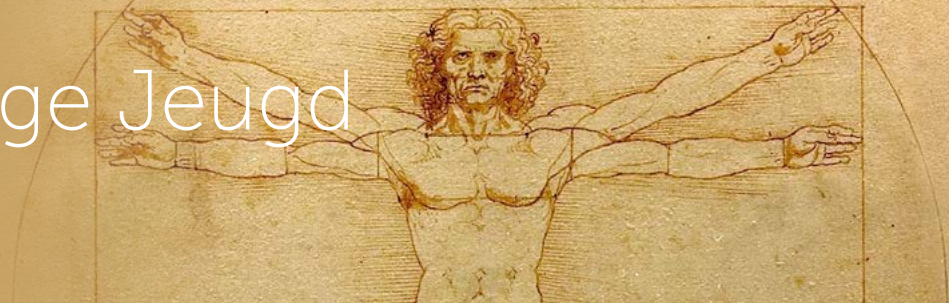
PD4 Verantwoordelijkheid

- + In staat zijn om af te wegen hoe en onder welke omstandigheden je je mening kan geven.
- + Bereid zijn een mening te verwoorden, te verduidelijken, te nuanceren, te motiveren en eventueel bij te sturen.

PD5 Zingeving

- + Een groeiend vertrouwen ontwikkelen in de mogelijkheden van de mens om gestalte te geven aan de eigen autonomie en die van anderen.

2 Lentefeest & Feest Vrijzinnige Jeugd

Kennis

- + De betekenis van het Lentefeest en het Feest Vrijzinnige Jeugd kunnen verwoorden.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + De leerlingen kunnen de hedendaagse invulling van het FVJ vergelijken met andere overgangsrutuelen, hier en elders in de wereld.
- + De leerlingen die deelnemen aan een Lentefeest of aan een Feest Vrijzinnige Jeugd kunnen hieraan, op basis van de inhoud van de cursus NCZ, een actieve bijdrage leveren.

23 Vrijzinnig humanistische waarden

Kennis

- + Het begrip vrijzinnig humanisme leren kennen als een levensbeschouwing.
- + Weten dat vrijzinnig humanisme een dynamische levenshouding is gebaseerd op volgende principes: vrij onderzoek, geen dogma's of gezagsargumenten, humane waarden, de mens als zingever.
- + Weten dat mensen het recht en de verantwoordelijkheid hebben om zelf betekenis en vorm te geven aan hun eigen leven.
- + Weten dat vrijzinnigen geen bovennatuurlijke of goddelijke oorsprong voor regels over goed en kwaad aanvaarden. De mens is zelf schepper én drager van zijn moraal.
- + De happy human en de fakkel herkennen als symbool van de vrijzinnig humanistische gemeenschap.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Eigen ervaringen en ideeën onderzoeken.
- + De begrippen "goed" en "niet goed" vanuit verschillende perspectieven leren bekijken.
- + Verschillende standpunten i.v.m. "goed" en "niet goed" kunnen herkennen en verwoorden.
- + Uit stellingen kunnen afleiden welk gedrag vrijzinnig humanistisch zou kunnen zijn.

- + Kunnen aangeven met welke stelling(-en) ze het meeste affiniteit hebben.
- + Eigen denken en doen bekijken op kritische wijze.
- + Het maken van eigen weloverwogen mening aanmoedigen.
- + Zelfstandig denken en handelen stimuleren.

PD2 Moreel denken

- + Kunnen benoemen wat ze "goed" of "niet goed" vinden en verwoorden waarom.
- + Kleine of grote morele dilemma's herkennen en onderzoeken. Het onderzoeken van morele dilemma's maakt leerlingen bewust van wat ze meer of minder waardevol vinden in het leven.
- + Volgende kernbegrippen met het vrijzinnig humanisme associëren en deze verkennen: nadenken, onderzoeken, zelfstandigheid / autonomie, gelijkwaardigheid, openheid, respect, verdraagzaamheid, solidariteit, eerlijkheid, vrijheid, verantwoordelijkheid, het "goede" doen, menselijke waardigheid, ...
- + Waarden leren onderzoeken en leren ethische beslissingen nemen op basis van rede, empathie, zorg voor de mens, andere levende wezens en de natuur.
- + Onderzoeken wie en wat belangrijk is in hun leven.
- + Onderzoeken wat waardevol is voor hen.

PD3 Humaniseren

- + De leerlingen worden aangemoedigd om te communiceren, over wat ze denken, voelen, willen en doen.
- + Inzien dat mensen een verschillende invulling aan de begrippen "goed" en "niet goed" kunnen geven.
- + Leren open te blijven staan voor de mening van anderen.
- + Zorgzaam leren omgaan met andere mensen en met de wereld om hen heen.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + De leerlingen worden aangemoedigd gedrag te ontwikkelen op basis van vrijzinnig humanistische waarden.

PD5 Zingeving

- + Leren afwegen welke keuzes ze het beste maken om "goed" te doen.
- + Eigen waardebesef en een eigen kijk op het leven ontwikkelen.
- + Antwoorden zoeken op eigen levensvragen, onderzoeken wat zelf te geloven en wat belangrijk en nastrevenswaardig is.
- + In toenemende mate zelf zin en vorm leren geven aan hun leven.
- + Kunnen erkennen dat de mens een "zingever" is, maar niet de enige "zindrager".
- + Het zoeken, in dialoog met anderen, naar persoonlijke antwoorden op existentiële vragen bevordert het zingevingsproces van zichzelf en anderen. Bij dit proces staat het concept zelfbeschikking (= zelfontplooiing + zelfbegrenzing) centraal

24 Recht op een waardig leven

Kennis

- + Weten dat om waardig te kunnen leven kinder- en mensenrechten moeten gerespecteerd worden.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Het exploreren van "levensrechten" voor alle levensvormen.
- + Onderzoeken wat "recht op waardig leven" en "levenskwaliteit" voor hen betekent en wat daarvoor nodig is.

PD2 Moreel denken

- + Concrete situaties, uit de leefwereld van de kinderen en/of de actualiteit, i.v.m. "recht op leven" (van mens, dier, plant, natuur) leren analyseren en beoordelen.
- + Leren nadenken, dialogeren en komen tot een eigen gemotiveerde mening over stellingen i.v.m. recht op leven, levenskwaliteit en waardig leven.

PD3 Humaniseren

- + Engagement ontwikkelen tegenover zichzelf, anderen, dieren en de natuur.
- + Oog hebben voor de psychische en fysieke noden van zichzelf en de anderen.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereid zijn levensruimte aan anderen en andere levensvormen te geven.

PD5 Zingeving

- + Bereid zijn om het recht op een waardig leven van mens, dier, plant en natuur te respecteren en te implementeren in z'n levenshouding.

25 Omgaan met verlies, verdriet en de dood

Kennis

- + Afscheidsrituelen in de eigen en in andere culturen leren kennen.
- + Weten dat rouwen een proces is.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Verschillende facetten herkennen die te maken hebben met het onderwerp "dood".
- + Gedachten, gevoelens en ervaringen i.v.m. verlies, afscheid en dood verbaal en/of non-verbaal kunnen en durven uitdrukken.
- + Beseffen wat de dood is, de inhoud van het begrip "dood" kunnen benoemen.
- + Mogelijkheden ontwikkelen om hun genegenheid en gevoelens t.o.v. het verlorene of de overledene uit te drukken.
- + Vertellen waardoor men zich getroost voelen.
- + Leren nadenken over het belang van afscheidsrituelen.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken over de dood als het einde van een persoonlijk bestaan.

PD3 Humaniseren

- + Openstaan voor elkaars gevoelens i.v.m. afscheid, verlies en dood.
- + Begrijpen dat iedereen op een andere manier omgaat met afscheid nemen, verdriet en/of verlies.
- + Blijk kunnen geven van een empathisch vermogen, in een open sfeer hun ideeën en gevoelens uitwisselen en elkaar bevragen over het onderwerp "dood".
- + Respect tonen voor de emotionele waarde van herinneringen van zichzelf en anderen.
- + Inzicht en begrip tonen voor afscheidsrituelen uit diverse levensbeschouwingen.
- + Begrijpen dat iedereen op een andere manier omgaat met afscheid nemen, verdriet en verlies.
- + Kunnen vertellen wat zij (zouden) doen om iemand te troosten.
- + Ervaringen en emoties i.v.m. afscheid nemen, sterven en dood bespreekbaar maken.

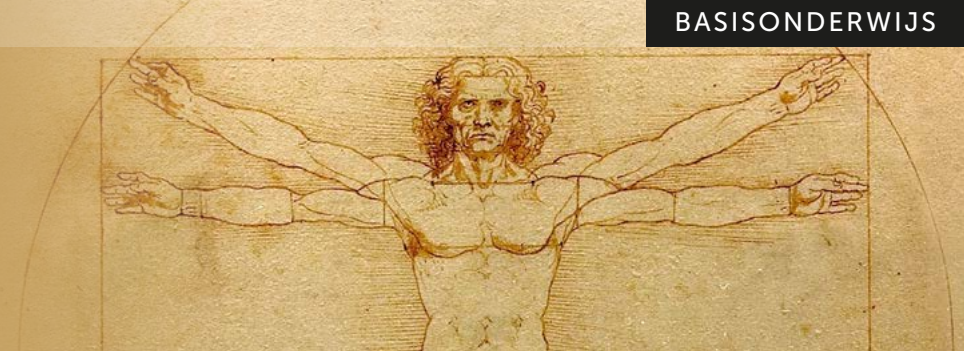
PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereid zijn respect te tonen voor diverse afscheidsrituelen in de eigen en in andere culturen.
- + Op een gepaste manier anderen, die geconfronteerd worden met afscheid nemen, het verlies en /of de dood van iets of iemand dierbaars, medeleven kunnen betonen en troosten.

PD5 Zingeving

- + Duidelijk kunnen maken welke betekenis zij geven aan de dood.
- + Zich bewust worden van de betekenis die doden of iets dierbaars dat verloren ging in hun leven kunnen hebben.

26 ...

3 Samenleven, democratie & burgerschap

Procesdoelen

PD1 autonomie

- + De leerlingen ontwikkelen een open en onderzoekende houding, dit in de zin van kijken wat bepaalde argumenten, beweringen, handelingen of interpretaties inhouden.

PD2 moreel denken

- + De leerlingen onderzoeken en reflecteren over waarden die harmonieus samenleven mogelijk maken.

PD3 humaniseren

- + De leerlingen onderzoeken en ontdekken wat respectvolle relaties zijn.

PD4 verantwoordelijkheid

- + De leerlingen ontwikkelen verantwoordelijkheid voor het eigen handelen in relatie met anderen en de samenleving.

PD5 zingeving

- + De leerlingen kunnen inspiratie voor een zinvol leven putten uit de ervaring ergens bij te horen, uit de ervaring van verbondenheid zonder het gevoel te hebben daardoor opgesloten of beperkt te zijn.

Thema's

3.1 Samenleven hoe doe je dat ?	41
3.2 Kinderrechten - 3 P's	46
3.3 Democratie	53
3.4 Burgerschap	56

3

Thema's

3.1 Samenleven hoe doe je dat ?	41	3.2 Kinderrechten - 3 P's	46	3.3 Democratie	53	3.4 Burgerschap	56
[1] SAMENLEVEN HOE DOE JE DAT?	41	[1] KINDERRECHTEN	46	[1] DEMOCRATIE OF DICTATUUR?	53	[1] WERELDBURGERSCHAP	56
[2] WONEN EN SAMENLEVINGSVORMEN	42	[2] RECHT OP INSpraak EN PARTICIPATIE	47	[2] REGELS, AFSPRAKEN, WETTEN, RECHTEN EN Plichten	54	[2] VREDESEDUCATIE	57
[3] VRIENDSCHAP, LIEFDE, HOUDEN VAN	43	[3] RECHT OP PRIVACY	48	[3] SOCIAAL ASSERTIEF WORDEN	55	[3] VERANDERING EN TOEKOMST	58
[4] SEKSUELE, AFFECTIEVE EN RELATIONELE VORMING	44	[4] STRAFFEN, DA'S STRAF!	49				
[5] SAMEN SPELEND LEREN	45	[5] LEREN EN ONDERWIJS	50				
		[6] ARMOEDE, EEN ONRECHT	51				
		[7] KINDVLUCHTELINGEN	52				

3 1 Samenleven hoe doe je dat?

[1] SAMENLEVEN HOE DOE JE DAT?

Kennis

- + Inzicht hebben in hoe mensen op een positieve manier kunnen samenleven.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Verschillende manieren van met elkaar omgaan kunnen herkennen en kunnen verwoorden hoe die al dan niet bijdragen tot een harmonieus samenleven.
- + Overeenkomsten en verschillen m.b.t. levenswijze tussen henzelf en mensen met een andere culturele en/of andere levensbeschouwelijke achtergrond, zonder waardeoordeel, kunnen verwoorden.
- + Gevoelens kunnen verwoorden m.b.t. waardering of afwijzing van het "anders zijn".

PD2 Moreel denken

- + Nadenken over hoe men op een positieve manier kan omgaan met verschillen.

PD3 Humaniseren

- + Een respectvolle dialoog kunnen aangaan met anderen.
- + Kunnen accepteren dat eigen opvattingen niet altijd door anderen worden gedeeld.
- + Zich kunnen inleven in de opvattingen en gevoelens van anderen.
- + Kunnen rekening houden met de wensen van anderen.

- + Conflicten op een vreedzame manier leren oplossen.
- + Kunnen samenwerken met anderen ongeacht hun achtergronden (gender, sociaal-economisch, cultureel, levensbeschouwelijk, ...)
- + Waardering kunnen uitdrukken voor wat goed is, voor wat anderen goed doen, goed kunnen.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Kunnen zorg opbrengen voor iets of iemand anders.
- + Vanuit een betrokkenheid met anderen kunnen samenwerken aan een aangename en stimulerende leef-, speel- en leeromgeving.
- + In de eigen leefomgeving opkomen voor een klimaat van respect en gelijkwaardigheid, waarin iedereen zich vrij kan uiten en zich veilig voelt.

PD5 Zingeving

- + Diversiteit kunnen ervaren als een verrijking.
- + Respect, waardering, begrip, empathie, fijngevoeligheid ontwikkelen.

3 1 Samenleven hoe doe je dat?

[2] WONEN EN SAMENLEVINGSVORMEN

Kennis

- + Verschillende woonvormen kennen.
- + Weten dat wonen in een gezonde woning, in een leefbare woonomgeving, een recht is.
- + Verschillende samenlevingsvormen bij ons en in andere culturen kennen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + De samenhang zien tussen klimaat, tijd, omgeving, levenswijze en de manier van wonen en woningbouw.
- + Nadenken en fantaseren over hoe een "ideale woning", een "ideale samenlevingsvorm" en een "ideale leefomgeving" er kunnen uitzien.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken en dialogeren over "het recht op wonen" en "het recht op een leefbare woonomgeving".
- + Leren nadenken, dialogeren en komen tot een gemotiveerde mening over stellingen i.v.m. wonen, samenlevingsvormen en een leefbare woonomgeving (buren / buurt).
- + Leren nadenken, dialogeren en komen tot een eigen goed overwogen en gemotiveerde visie over diverse samenlevingsvormen.

PD3 Humaniseren

- + Respect leren opbrengen voor diverse vormen van samenleven.
- + Zich leren inleven in de leefsituatie van andere kinderen.
- + Aanvoelen dat het belangrijk is een "thuis" te hebben en niet alleen een huis.
- + Eigen ervaringen en gevoelens verwoorden i.v.m. zich thuis voelen.

PD4 Engagement

- + Ruimte en privacy voor jezelf kunnen opeisen en aan anderen kunnen geven.

PD5 Zingeving

- + Bereid zijn in zijn eigen leefomgeving initiatieven te nemen om het leven er aangenamer te maken.

3 1 Samenleven hoe doe je dat?

[3] VRIENDSCHAP, LIEFDE, HOUDEN VAN

Kennis

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Durven praten uit eigen ervaring over vriendschap, houden van, liefde, verliefd zijn.
- + Zich bewust zijn dat vriendschappen kunnen verschillen in aspecten als leeftijd, geslacht en belangstelling, maar altijd op vertrouwen en respect berusten.
- + Vriendschappen en vriendschapsrelaties in vraag kunnen en durven stellen.
- + De eigen persoonlijkheid kunnen behouden en ontplooiën in vriendschapsrelaties.
- + Situaties waarin vertrouwen wordt misbruikt (h)erkennen, kunnen inschatten, ermee leren omgaan en verwerken.
- + Raad kunnen en durven vragen aan buitenstaanders aangaande moeilijke situaties binnen een vriendschap, een relatie.

PD2 Moreel denken

- + In staat zijn te dialogeren en te komen tot een eigen invulling van de begrippen: vriendschap, houden van ..., liefde, verliefd zijn, vertrouwensrelatie.
- + Positieve en negatieve aspecten van vriendschapsrelaties leren inschatten en beoordelen.
- + De grenzen van loyaliteit t.o.v. vrienden leren bepalen.

PD3 Humaniseren

- + In staat zijn gevoelens te verwoorden, te kunnen en durven uiten of voor zichzelf te houden als men dat wil.
- + In staat zijn een op aangename, vriendelijke manier met elkaar omgaan.
- + Zich bewust worden dat, om een vriendschap te beginnen, te onderhouden en te stoppen, men over een aantal vaardigheden moet kunnen beschikken: kunnen luisteren naar de gedachten, de intenties en de gevoelens van anderen, ...
- + In staat zijn contacten te leggen en vriendschappen te sluiten.
- + Er zich bewust van zijn dat verliefdheid kan verschillen naargelang van leeftijd en/of geslacht.
- + De mogelijke reacties die verliefdheid kunnen oproepen leren kennen.

- + Leren omgaan met de sociale, affectieve en mentale behoeften van zichzelf en anderen.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn op een aangename en respectvolle manier met elkaar om te gaan.
- + Aanvaarden dat vrienden vrije personen zijn en ruimte nodig hebben.
- + Aanvaarden dat binnen een vriendschapsrelatie ieder individu zijn eigenheid moet kunnen bewaren.
- + Kunnen tolereren dat vrienden nog andere vrienden hebben.
- + In staat zijn een verbroken vriendschap of relaties op een positieve manier te verwerken.
- + De privacy van vrienden, van eigen en andere relaties kunnen respecteren.

PD5 Zingeving

- + Relatiebekwaamheid ontwikkelen.
- + Openheid, respect, tolerantie en vertrouwen ontwikkelen.

3 1 Samenleven hoe doe je dat?

[4] SEKSUELE, AFFECTIEVE EN RELATIONELE FORMING

Kennis

- + Weten dat seksualiteit niet alleen te maken heeft met voortplanting, maar ook met respect voor elkaar, met gevoelens van liefde, met omgangsregels, met intimiteit, en met normen en waarden.
- + Weten dat het ok is om je eigen lichaam te ontdekken.
- + De emotionele en lichamelijke veranderingen bij de groei naar volwassenheid kennen.
- + Verschillende relatievormen (bij ons en in andere culturen) leren kennen.
- + Weten dat opvattingen over seksualiteit en de uitingen ervan verschillen van persoon tot persoon, van cultuur tot cultuur.
- + Weten dat niet alle relaties van seksuele aard zijn.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Zich bewust worden van eigen gevoelens, opvattingen en grenzen op seksueel en relationeel gebied.
- + Zelfstandig keuzes leren maken op seksueel en relationeel gebied.
- + Zijn eigen grenzen op seksueel en relationeel vlak leren verkennen, afbakenen en aangeven.

- + Leren nadenken over ja / neen gevoelens.
- + Leren ontdekken dat iedereen uniek is, met eigen kenmerken, voorkeuren en gevoelens.

PD2 Moreel denken

- + Het ontwikkelen van normen en waarden op het gebied van seksualiteit en relaties.
- + Leren nadenken over en een kritische houding ontwikkelen tegenover het beeld dat de media ons geven over relaties en seksualiteit.
- + Leren nadenken over en een kritische houding ontwikkelen tegenover het beeld dat de reclame- en modewereld ons brengt ivm relaties.

PD3 Humaniseren

- + Zich bewust zijn van het feit dat anderen andere gevoelens, opvattingen en grenzen kunnen hebben op seksueel en relationeel gebied en dit respecteren.
- + Zich bewust zijn van het feit dat er verschillende opvattingen bestaan over bloot.
- + Lichaamstaal ivm seksualiteit en relaties bij zichzelf en anderen leren (h)erkennen en begrijpen.
- + Kunnen laten merken of je iemand leuk vindt of niet.
- + Op een aanvaardbare manier kunnen afwijzen.

- + Kunnen bepalen en aangeven wat als aangenaam of onaangenaam wordt ervaren.
- + De lichamelijke en emotionele veranderingen bij de groei naar volwassenheid, die jongeren bij zichzelf en leeftijdsgenoten waarnemen, (h)erkennen en accepteren als normale aspecten in de ontwikkeling tot volwassenen.

PD4 Engagement

- + Respect kunnen opbrengen voor de gevoelens, opvattingen en grenzen van de anderen.
- + Tolerantie en respect kunnen ontwikkelen voor diverse relatievormen.
- + Diverse relatievormen als gelijkwaardig kunnen beschouwen.

PD5 Zingeving

- + Op een positieve manier seksualiteit en relaties kunnen beleven. (Neen zeggen als men neen voelt en bedoelt; ja durven zeggen als men ja bedoelt)
- + Een afwijzing kunnen relativeren.
- + Zelfbeschikking = zelfontplooiing + zelfbegrenzing.
- + Zichzelf aanvaarden en een positief zelfbeeld ontwikkelen.
- + Bewust beslissingen kunnen nemen over relaties en seksualiteitsbeleving.

3 1 Samenleven hoe doe je dat?

[5] SAMEN SPELEND LEREN

Kennis

- + Weten dat spelen een universeel gegeven is.
- + Weten dat spelen een basisrecht is.
- + Weten dat spelen de creativiteit stimuleert.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Het begrip spelen zo ruim mogelijk leren interpreteren en invullen.
- + Intensifiëren van de lichaamsbeleving.
- + Ontdekken en ontwikkelen van de menselijke mogelijkheden om zich via spel en beweging uit te drukken.
- + Via spel zijn gedachten, gevoelens, waarnemingen, fantasie, ... leren uiten.
- + Via spelen cognitieve, sociaal-emotionele, morele en motorische vaardigheden ontwikkelen.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken, dialogeren en een mening opbouwen over stellingen ivm spelen.

PD3 Humaniseren

- + Via spel de lichaamstaal van zichzelf en anderen leren interpreteren.
- + Via spel zich leren inleven in de gedachten, gevoelens, fantasie van zichzelf en anderen.
- + Via spel de gedachten, gevoelens, fantasie van zichzelf en anderen beter leren begrijpen.

PD4 Engagement

- + Verantwoordelijkheidszin ontwikkelen.
- + Bereid zijn afspraken te maken en te respecteren (fair play).
- + Leren aandacht hebben voor anderen.

PD5 Zingeving

- + Plezier en voldoening beleven aan (samen)spelen.

3 2 Kinderrechten - 3 P's

[1] KINDERRECHTEN

Kennis

- + De voornaamste Rechten van het Kind kennen.
- + Weten dat kinderrechten mensenrechten zijn.
- + Weten dat het Verdrag inzake de Rechten van het Kind 3 soorten rechten (voorzienings-, beschermings- en participatierechten) omvat en deze invulling kunnen geven.
- + Een onderscheid kunnen maken tussen rechten en wensen.
- + Weten wat basisbehoeften van kinderen zijn.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Toepassingen van kinderrechten leren zien.
- + Inzien dat schendingen van kinderrechten overal in de wereld voorkomen.
- + Het verband leren zien tussen de Kinderrechten en verschillende aspecten van rechtvaardigheid en hoe die het leven van kinderen kunnen beïnvloeden.
- + Het belang van kinderrechten in het eigen leven benoemen en bediscussieren.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken, dialogeren en komen tot een mening over de consequenties van het al dan niet hebben van kinderrechten.
- + Nadenken over de gevolgen van de miskenning van rechten.

PD3 Humaniseren

- + Respect voor kinderrechten, betrokkenheid en solidariteit met anderen ontwikkelen.
- + Zich kunnen inleven in situaties van kinderen van wie de rechten ontkend/geschonden worden.
- + Leren kinderrechtsvriendelijk te handelen.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn op te komen en actie te voeren ten voordele van hun eigen rechten en die van anderen.
- + Zich medeverantwoordelijk voelen voor het recht op eigen ontplooiing en dat van anderen.

PD5 Zingeving

- + De kinderen ervaren dat het toepassen van de kinderrechten bijdraagt tot een zinvol leven.

3 2 Kinderrechten - 3 P's

[2] RECHT OP INSpraak EN PARTICIPATIE

Kennis

- + Weten dat kinderen recht hebben op een eigen mening, inspraak en participatie.
- + Weten dat spreekrecht verbonden is met hoorrecht.
- + Weten dat kinderen ook het recht hebben om te zwijgen en niet te participeren.
- + Het bestaan, de werking en de doelstellingen van Kinderrechtswinkels leren kennen.
- + Weten dat ook leerlingen een stem hebben in het schoolgebeuren via participatie in de leerlingenraad/ het leerlingenparlement.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Nagaan op welke terreinen kinderen recht op inspraak hebben.
- + Stappen leren bedenken om inspraak te krijgen binnen het gezin, de klas, de school, de sport- of jeugdclub, de gemeente,...
- + Ervaren dat het recht op inspraak en participatie niet altijd zo vanzelfsprekend is.

- + Communicatievaardigheden ontwikkelen en oefenen.
- + Inzien dat inspraak samengaat met informatie verwerven en geven én met het nemen van verantwoordelijkheid.
- + Inzicht verwerven in hoe democratische besluitvorming tot stand kan komen.

PD2 Moreel denken

- + Het belang van recht op inspraak en participatie leren onderzoeken: leren nadenken en dialogeren, argumenten pro of contra inspraak en participatie leren formuleren en beoordelen.

PD3 Humaniseren

- + Inspraak als middel zien tot sociale relaties en als basis voor democratie.
- + Verschillende manieren en kanalen leren kennen en gebruiken om zijn recht op inspraak en participatie te realiseren.
- + Leren beoordelen welke methode het meest effectief is in welke specifieke situatie.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn op te komen voor zichzelf, voor anderen, voor een groep.
- + Bereid zijn op een rationele manier en met respect voor de integriteit van ieders persoon recht op inspraak en participatie op te eisen.
- + Bereid zijn om beslissingen, die democratisch werden genomen, te toetsen en in vraag te blijven stellen.
- + Bereid zijn om stappen te nemen om inspraak te krijgen binnen het gezin, de klas, de school, de sport- of jeugdclub, de gemeente, ...
- + Bereid zijn te participeren bij besluitvorming die binnen de klas, de school,... wordt genomen.

PD5 Zingeving

- + Ervaren dat participatie kan bijdragen tot zelfontplooiing.

3 2 Kinderrechten - 3 P's

[3] RECHT OP PRIVACY

Kennis

- + Weten dat kinderen recht op privacy hebben: privacy over de eigen leef- en denkwereld, de eigen bezittingen.
- + Weten wat privacy is en wanneer die geschonden wordt.
- + Weten dat kinderen recht hebben op discretie wat betreft hun privégegevens, vertrouwelijke informatie, hun lichaam.
- + Een onderscheid kunnen maken tussen belangstelling, nieuwsgierigheid en indiscretie.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Voor zichzelf de grenzen van de eigen privacy leren bepalen.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken en dialogeren over wat het belang van privacy is.
- + Leren nadenken, dialogeren en bepalen waar de grens ligt tussen belangstelling, nieuwsgierigheid en indiscretie.

PD3 Humaniseren

- + Privacy (h)erkennen.
- + Inschatten wanneer de privacy van jezelf en anderen wordt geschonden.
- + Vaardigheden ontwikkelen en oefenen om de privacy van jezelf en anderen te beschermen en respecteren.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn respect op te brengen voor de integriteit van ieders persoon (jezelf & anderen).
- + De eigen privacy durven opeisen.
- + Bereid zijn de privacy van anderen te respecteren.
- + Durven opkomen voor zichzelf en anderen als de privacy wordt geschonden.

PD5 Zingeving

- + Ervaren dat het respecteren van privacy bijdraagt tot een aangenaam leven voor iedereen.

3 2 Kinderrechten - 3 P's

[4] STRAFFEN, DA'S STRAF!

Kennis

- + Diverse vormen van straffen kennen.
- + Aan de hand van concrete voorbeelden uit de actualiteit weten dat kinderen, ondanks de kinderrechten, soms toch in gevangenissen terecht komen en / of onderworpen worden aan een of andere wrede behandeling of straf.
- + De werking en de doelstellingen van Amnesty International en eventueel andere pluralistische mensenrechtenorganisaties leren kennen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Nadenken, dialogeren en een mening vormen over diverse vormen van straffen, beloningen, positieve en negatieve appreciaties.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken, dialogeren en komen tot een mening over de (on)zin van straffen, beloningen en appreciaties en deze leren motiveren en uiten.
- + Straffen en beloningen beoordelen op hun redelijkheid, rechtvaardigheid, humaniteit.

PD3 Humaniseren

- + Ervaren wat het betekent om over rechten te kunnen beschikken of om er niet over te kunnen beschikken.
- + Zich leren inleven in de gevoelens van iemand die gestraft wordt.
- + Humane straffen, beloningen, appreciaties leren bedenken.
- + Oog hebben voor de situatie van slachtoffers.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn verantwoordelijkheid te nemen voor eigen gedrag en de eventuele consequenties ervan.
- + Gestraften met respect behandelen.
- + Bereid zijn het in de eigen leefomgeving op te nemen voor kinderen die onrechtvaardig worden gestraft.
- + Bereid zijn actief deel te nemen aan een actie voor kinderen die het slachtoffer zijn van willekeurige, onrechtvaardige en / of wrede straffen, bijvoorbeeld een "schrijf ze VRIJ"-dag van A.I.

PD5 Zingeving

- + Op een eerlijke en faire manier met elkaar omgaan.

3 2 Kinderrechten - 3 P's

[5] LEREN EN ONDERWIJS

Kennis

- + Weten dat kinderen recht hebben op onderwijs.
- + Weten wat de oorzaken en gevolgen zijn van gebrek aan onderwijs en vorming.
- + Weten dat vorming en onderwijs kansen bieden tot verdere ontwikkeling, verbetering en verdieping van samenlevingen.
- + Weten dat leren het autonoom denken en handelen ontwikkelt.
- + Weten dat niet voor alle vragen wetenschappelijke antwoorden zijn; kennis en wetenschap evolueren steeds verder.
- + Weten dat "anders" durven denken en creatief denken, vaak aan de basis liggen van nieuwe ontwikkelingen.
- + Weten dat basiskennis nodig is om informatie te verwerven en te verwerken en dat deze beter verwerkt wordt naarmate de kennis groter wordt.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Het begrip "leren" zo ruim mogelijk interpreteren en invullen.
- + Nadenken over hun verwachtingen over school en onderwijs dit projecteren in hun visie over "ideaal onderwijs".
- + Argumenten voor en tegen een stelling over leren en onderwijs bedenken en formuleren.
- + Komen tot een eigen gemotiveerde mening over leren en onderwijs.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken en dialogeren over het belang van leren en onderwijs.
- + Persoonlijke ervaringen met en meningen over leren en onderwijs vergelijken met ervaringen en meningen van anderen en hieruit conclusies trekken.
- + Inzicht verwerven in het belang van vorming, onderwijs en leerplicht.

PD3 Humaniseren

- + Nadenken en dialogeren over de oorzaken en gevolgen van het gebrek aan vorming en onderwijs.
- + Inzien en aanvaarden dat sommige kinderen recht hebben op extra hulp en begeleiding.
- + Anderen waarderen ongeacht hun intelligentie en leermogelijkheden.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn inspanningen te leveren om zijn eigen mogelijkheden en talenten te ontwikkelen.
- + Bereid zijn jongere kinderen en leeftijdsgenoten te helpen waar mogelijk.
- + Bereid zijn te aanvaarden dat iedereen verschillende intellectuele mogelijkheden en vaardigheden heeft.
- + Bereid zijn te aanvaarden en te respecteren dat ieder een eigen leer- en ontwikkelingstempo heeft.

PD5 Zingeving

- + Ervaren dat leergierigheid, nieuwsgierigheid en zelfontplooiing bijdragen tot levensvreugde.
- + Ontdekken dat vorming en onderwijs bijdragen tot zelfvertrouwen en een positief zelfbeeld.

3 2 Kinderrechten - 3 P's

[6] ARMOEDE, EEN ONRECHT

Kennis

- + Weten dat een bepaalde levensstandaard nodig is om waardig te kunnen leven en volwaardige kansen te krijgen om zich te ontplooien.
- + Weten dat armoede niet enkel in de derde wereld, maar ook in onze maatschappij voorkomt en dan de vierde wereld wordt genoemd.
- + Weten dat uitsluiten op basis van armoede een schending van de mensenrechten is.
- + Weten dat er organisaties zijn die zich inzetten voor mensen die in armoede leven.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Tot een invulling komen van de begrippen levensstandaard en armoede.
- + Nadenken en dialogeren over wat een minimum levensstandaard is.

PD2 Moreel denken

- + Bepalen wat noodzakelijk is om menswaardig te kunnen leven.
- + Komen tot een eigen inzicht in en mening over armoede en hoe dit te bestrijden en te voorkomen.

PD3 Humaniseren

- + Zich inleven in de gevoelens en de leefwereld van mensen in armoede.
- + Zich verplaatsen in situaties waarbij men zich noodzakelijke dingen moet ontzeggen of deze moet beperken (gezonde voeding, hygiëne, gezondheidszorg, een degelijke en gezonde woning, kleding, ...)
- + Armoede (h)erkennen en erover kunnen praten zonder te culpabiliseren.
- + Begrip en respect kunnen opbrengen voor mensen in armoede in onze samenleving.
- + Begrijpen dat armoede sociale uitsluiting en moeilijke sociale contacten tot gevolg kunnen hebben.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn een humane houding t.o.v. mensen in armoede aan te nemen : begrip, respect, discretie, solidariteit en sociale bewogenheid.
- + Bereid zijn initiatieven te steunen die mensen in armoede in de eigen leefomgeving helpen.
- + Bereid zijn op een gelijkwaardige manier om te gaan met kinderen uit kansarme gezinnen en op een discrete manier, rekening houdend met het feit dat niet alle kinderen dezelfde levensstandaard hebben.

PD5 Zingeving

- + Ervaren dat begripvol omgaan en steunen van mensen in armoede levensvreugde kan bieden voor alle betrokkenen.

3

2 Kinderrechten - 3 P's

[7] KINDVLUCHTELINGEN

Kennis

- + Weten dat mensen hun land of streek ontvluchten om diverse redenen.
- + Weten dat er humanitaire organisaties zijn die vluchtelingen helpen : Hoog Commissariaat voor Vluchtelingen, Artsen Zonder Grenzen, Het Rode Kruis, UNICEF, A.I.,....

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Onderzoeken waarom mensen besluiten om te vluchten of hun land te verlaten.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken en dialogeren over de vluchtelingenproblematiek.
- + Een eigen mening hierover opbouwen, durven uiten en motiveren.

PD3 Humaniseren

- + Zich inleven in het lot van vluchtelingen
- + Voorstellen formuleren over wat er kan gedaan worden, indien er een vluchtelingenkind in de klas / op school komt.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn iets te ondernemen voor kindvluchtelingen in de eigen leefomgeving.
- + Bereid zijn humanitaire acties voor vluchtelingen te steunen.

PD5 Zingeving

- + Ontwikkelen van sociale bewogenheid, empathie en solidariteit.

3 Democratie

[1] DEMOCRATIE OF DICTATUUR?

Kennis

- + De begrippen democratie en dictatuur inhoud kunnen geven en het verschil ertussen kennen.
- + Mensenrechtenorganisaties leren kennen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Inzicht hebben in de werking van een democratisch beleid.
- + Ontdekken dat "verzet" en "gehoorzaamheid" met elkaar te maken hebben, evenals "vrijheid" en "de noodzaak van regels".
- + De voordelen en beperkingen van een democratie ontdekken.
- + De rol en het belang inzien van de media en van informatie in een democratische samenleving.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken, dialogeren en een mening vormen over zowel een dictatoriale houding en/of bestuur als een democratische houding en/of bestuur.
- + De onrechtvaardigheid en beperktheid van een dictatoriale houding en/of bestuur inzien.
- + Voorwaarden kunnen formuleren voor een democratische houding, besluitvorming, en/of bestuursvorm.
- + Nadenken, dialogeren en komen tot een eigen mening over schendingen van mensenrechten.

PD3 Humaniseren

- + Zich inleven in een verhaal of een situatie, de verschillende personages aanvoelen en hun democratisch of dictatoriale gedrag kritisch beoordelen.
- + Ervaren dat regels in een democratie noodzakelijk zijn.
- + In de eigen leefwereld dictatoriale en democratische "toestanden" ontdekken.
- + Vaardigheden oefenen om ondemocratische toestanden tegen te gaan en democratie te bevorderen.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn een democratische houding te ontwikkelen en toe te passen in zijn eigen leefwereld.
- + Bereid zijn met democratische middelen democratie te verdedigen.
- + Bereid zijn iets te ondernemen tegen ondemocratische houdingen en handelingen.

PD5 Zingeving

- + Democratie beleven.

3 Democratie

[2] REGELS, AFSPRAKEN, WETTEN, RECHTEN EN PLICHTEN

Kennis

- + De begrippen regels, afspraken, wetten, rechten en plichten kennen en inhoud geven.
- + Weten dat rechten en plichten een geformaliseerde vorm van afspraken zijn.
- + Weten dat België een complex land is op gebied van bestuur en bestaat uit verschillende bestuursorganen: het gemeentebestuur, de provincieraad (en de bestendige deputatie), het Vlaamse parlement en de Vlaamse regering, het federale parlement en de federale regering, het Europese parlement en de commissies, elk met beslissingsbevoegdheid op hun eigen niveau.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Nadenken, dialogeren en tot een besluit komen over het onderscheid tussen afspraken, regels en wetten.
- + Nadenken, dialogeren over regels, afspraken en wetten.
- + Argumenten pro of contra regels, afspraken en wetten formuleren en beoordelen.
- + De noodzaak van afspraken, regels en wetten ervaren.
- + Inzien dat rechten, plichten en verantwoordelijkheden complementair zijn.

- + Het spanningsveld ontdekken tussen "vrijheid" en "regels".
- + Inzien dat afspraken, regels en wetten tijd- en plaatsgebonden zijn.
- + Inzien dat niet in alle samenlevingsverbanden en gemeenschappen de besluitvorming op dezelfde manier tot stand komt.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken, dialogeren en komen tot een mening over de (on)zin van bepaalde afspraken, regels en wetten.
- + Onderzoeken of:
  - afspraken, regels en wetten eerlijk/redelijk moeten zijn;
  - afspraken, regels en wetten voor iedereen moeten gelden;
  - afspraken, regels en wetten nodig zijn, maar dat ze de vrijheid niet onnodig mogen belemmeren.
- + Nadenken, dialogeren en komen tot een mening over informele regels waaraan sommige mensen meer rechten ontleen en waardoor sommigen meer macht verwerven.
- + Nadenken, dialogeren en komen tot een besluit over de invloed en de rol van macht en gezag bij besluitvorming.

PD3 Humaniseren

- + De noodzaak inzien van afspraken, regels en wetten om op een respectvolle en humane manier te kunnen samenleven.

- + Het belang inzien van het individueel, maar ook het collectief opnemen van verantwoordelijkheid voor afspraken als democratische plicht.
- + Vaardigheden ontwikkelen om tot een democratische besluitvorming te komen.
- + Zich niet alleen bewust zijn van de rechten maar ook van de plichten van elk individu, van sociale groepen en staten tegenover elkaar.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn, gebruikmakend van zijn rechten, democratische besluitvormingsprocedures binnen de eigen leefwereld te hanteren.
- + Bereid zijn afspraken, regels en wetten inhoudelijk te toetsen op hun democratische principes.
- + Bereid zijn zich in te zetten voor de naleving van afspraken, regels en wetten die inhoudelijk democratisch zijn en op een democratische manier tot stand zijn gekomen.

PD5 Zingeving

- + Bereid zijn volgende waarden te implementeren: kritische zin, verantwoordelijkheid, samenwerking, gelijkwaardigheid, ...
- + Bereid zijn iets te ondernemen wanneer het gelijkwaardigheidsprincipe geschonden wordt.

3 Democratie

[3] SOCIAAL ASSERTIEF WORDEN

(omgaan met vooroordelen, stereotypen, discriminatie, pesten...)

Kennis

- + De werking en de doelstellingen van AWEL (de kinder- en jongerentelefoon) kennen.
- + Een onderscheid kunnen maken tussen ruzie maken, plagen en pesten.
- + Weten dat er bij pesten meestal drie groepen zijn (pester(s), gepeste(n), zwijgers).
- + Weten dat iedere deelgroep (pester(s), gepeste(n), zwijgers) wat kan ondernemen om het pestgedrag te stoppen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Vooroordelen, stereotypen, racisme, seksisme en discriminatie herkennen.
- + Eigen gevoelens leren (h)erkennen en verwoorden.
- + Leren opkomen voor jezelf.
- + Leren zeggen / tonen dat je iets niet leuk vindt.
- + Leren "neen" zeggen.

PD2 Moreel denken

- + Morele waarden (respect/ tolerantie/ gelijkwaardigheid/ solidariteit/ rechtvaardigheid) exploreren en integreren.
- + Zich een brede waaier van alternatieven voor bevooroordeeld , stereotiep en / of discriminerend gedrag leren voorstellen.
- + De grenzen van tolerantie aftasten.
- + Nadenken en dialogeren over positieve groepswaarden (vriendschap, respect, vertrouwen, solidariteit, ...).
- + Een zelfstandige en overwogen mening over het onderwerp opbouwen en verwoorden.

PD3 Humaniseren

- + Rekening houden met elkaar.
- + Zich inleven in de gedachten en gevoelens van anderen.
- + Eigen en andermans grenzen onderkennen en respecteren.
- + Emoties rond pesten en plagen bespreekbaar maken.
- + Leren luisteren naar elkaar.
- + Zich inleven in de gedachten, gevoelens en/of situatie van andere kinderen.
- + Afspraken maken, en er zich aan houden, over goede omgangsvormen om veiligheid en een aangename sfeer in de klasgroep te bevorderen.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn op een aangename, tolerante, sociaal aanvaardbare manier met "anderen" om te gaan.
- + Bereid zijn mee te werken aan een klas- en schoolsfeer waarin iedereen zich goed voelt en goed kan functioneren.
- + Bereid zijn eigen gedrag in vraag te stellen en zo nodig bij te sturen.
- + Bereid zijn om probleemoplossend handelen over te gaan bij concrete pestsituaties.

PD5 Zingeving

- + Op een respectvolle en sociaal-assertieve manier omgaan met elkaar.

3 4 Burgerschap

[1] WERELDBURGERSCHAP

Kennis

- + De wereld is een systeem ..waarin alle elementen (mensen, gebeurtenissen, ontwikkelingen, plaatsen) onderling verbonden zijn.
- + De werking en doelstellingen van pluralistische humanitaire organisaties leren kennen.
- + De samenhang zien tussen het dagelijkse leven en het maatschappelijk leven.
- + Het begrip onderlinge afhankelijkheid leren kennen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Leren hypothetisch denken.
- + In staat zijn om alternatieven te analyseren en evalueren.
- + Inzien dat bepaalde wereldsystemen sommige groepen of landen bevoordelen en andere benadelen.
- + De wereldomvattende gevolgen inzien van plaatselijke beslissingen en acties.

PD2 Moreel denken

- + In staat zijn om oorzaken en gevolgen van gebeurtenissen of ontwikkelingen te analyseren en beoordelen.

PD3 Humaniseren

- + In staat zijn om samen te werken om een gemeenschappelijk doel te bereiken.
- + Voor verschillende taken de doeltreffendheid kunnen beoordelen van samenwerking versus competitie.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn om samen te werken met anderen om problemen op te lossen.
- + Bereid zijn acties te steunen die maatschappelijke problemen onder de aandacht brengen.
- + Bereidheid om acties te steunen van humanitaire organisaties.

PD5 Zingeving

- + Een betrokken wereldburger zijn.
- + Geloof in eigen kunnen om positieve veranderingen te realiseren.

3 4 Burgerschap

[2] VREDESEDUCATIE

Kennis

- + Inhoud geven aan de begrippen "vrede", "conflict", "vrijheid" en "onvrijheid".
- + Kennis van veel voorkomende oorzaken van conflicten en van mogelijke oplossingen.
- + Kunnen aangeven dat conflicten kunnen ontstaan als er sprake is van een tegenstelling in belangen of in waarden.
- + Kennis van bestaande technieken om conflictoplossend te werken.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Inzien dat conflicten op verschillende manieren kunnen opgelost worden, waarvan geweld er géén is.

PD2 Moreel denken

- + Morele problemen in verband met "oorlog" en "vrede" (h)erkennen, analyseren en alternatieven formuleren.
- + Nadenken en dialogeren over een aantal aspecten van "vrede".

PD3 Humaniseren

- + Op een constructieve manier leren omgaan met conflicten.
- + Conflicten analyseren en mogelijke oplossingen zoeken die voor alle partijen bevredigend zijn. Daarom is het belangrijk dat leerlingen:
  - zich leren inleven in de gedachten en gevoelens van anderen;
  - leren kritisch waarnemen;
  - leren zelfstandig informatie verwerven en verwerken;
  - leren luisteren naar anderen om de standpunten van anderen beter te begrijpen;
  - leren zoeken naar alternatieven;
  - leren prioriteiten stellen;
  - leren zoeken naar compromissen;
  - leren komen tot een doeltreffende besluitvorming;
  - leren communiceren en samenwerken;
  - leren omgaan met gevoelens van macht en onmacht;
  - leren met anderen omgaan op een aangename, tolerante en niet-agressieve manier (op een vreedzame manier);
  - leren verantwoordelijkheid erkennen en dragen.

PD4 Engagement

- + Bereid zijn gedrag, denkpatronen en waarden, die conflicten en geweld in stand houden, te wijzigen.
- + Bereid zijn de vaardigheden om conflicten vredelievend op te lossen in hun eigen leven toe te passen.
- + Bereid zijn tot samenwerken.
- + Bereid zijn op een aangename, tolerante en niet-agressieve manier met anderen om te gaan.
- + Bereid zijn iets te ondernemen tegen de uitsluiting van individuen en/of groepen in onze maatschappij.
- + Bereid zijn er mee zorg voor te dragen dat de meest kwetsbaren in onze maatschappij kansen krijgen om zich te ontplooien en een eigen plaats kunnen verwerven in onze maatschappij.
- + Bereid zijn te bemiddelen, arbitrerend, onderhandelen, ...

PD5 Zingeving

- + Verantwoordelijkheid, tolerantie, rechtvaardigheid, betrokkenheid, respect, empathie, sensitiviteit, assertiviteit tonen.
- + Bereid zijn om actie te voeren voor vrede.
- + Zich ervan bewust zijn dat conflicten een bron kunnen zijn van creatieve groei en positieve verandering.

3 4 Burgerschap

[3] VERANDERING EN TOEKOMST

Kennis

- + Kennis hebben van de belangrijkste motieven voor verandering.
- + Weten dat verandering een proces is dat tijd vraagt.
- + Voorbeelden kunnen geven van positieve en negatieve veranderingen op plaatselijk, nationaal en mondiaal vlak.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Hypothetisch leren denken.
- + Inzien dat toekomst niet vooraf bepaald is, maar dat er verschillende toekomstperspectieven zijn.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken over factoren die aan de basis liggen van de verschillende soorten van verandering.
- + In staat zijn alternatieven voor te stellen.
- + In staat zijn om alternatieven te analyseren en te evalueren.

PD3 Humaniseren

- + Bereid zijn om kennis en vaardigheden om te zetten in concrete actie.

PD4 Engagement

- + In staat zijn om kennis en vaardigheden om te zetten in concrete actie op plaatselijk, regionaal en mondiaal vlak.

PD5 Zingeving

- + Geloof in eigen kunnen en in de mogelijkheden van de mens om positieve veranderingen te bewerkstelligen.
- + Een hoopvolle kijk op de toekomst; zichzelf niet zien als een weerloos slachtoffer van grote wereldproblemen.
- + Bereidheid om praktische acties te ondernemen die aangepast zijn aan de eigen situatie.

4 Een waaier van levensbeschouwingen: identiteit in dialoog

Procesdoelen

PD1 autonomie

- + De leerlingen ontwikkelen een open en onderzoekende houding.

PD2 moreel denken

- + De leerlingen ontwikkelen het vermogen om na te denken en argumenten uit te wisselen over diverse morele situaties / dilemma's.

PD3 humaniseren

- + De leerlingen ontwikkelen empathie voor "de andere" en respect voor "het andere".

PD4 verantwoordelijkheid

- + Leerlingen ontwikkelen vertrouwen in de mogelijkheden van samenwerking met diverse levensbeschouwingen.

PD5 zingeving

- + De leerlingen ontwikkelen een kritisch en creatief zin geven aan het eigen leven in dialoog met anderen.

Thema's

4.1 Kennismaken met verschillende levensbeschouwingen	60
4.2 Gebruiken, symbolen en feesten in diverse culturen en levensbeschouwingen	61
4.3 Leven in een levensbeschouwelijk diverse samenleving	62
4.4 ...	63

4

1 Kennismaken met verschillende levensbeschouwingen

Kennis

- + De term levensbeschouwing begrijpen.
- + Kennis nemen van diverse levensbeschouwelijke stromingen en de culturele uitingen daarvan.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Ontdekken en onderzoeken, op basis van een gelijkwaardige dialoog, van overeenkomsten en verschillen in opvattingen over levensbeschouwelijke thema's.

PD2 Moreel denken

- + Onderzoeken hoe verschillende levensbeschouwingen omgaan met levens- en zingevingsvragen.

PD3 Humaniseren

- + Beschouwend kijken naar verschillende levensbeschouwingen.
- + Gestimuleerd worden om aspecten van het dagelijkse leven te beschouwen vanuit verschillende levensbeschouwelijke perspectieven.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Leren samenwerken over de levensbeschouwelijke grenzen heen.
- + De overtuiging ontwikkelen dat we keuzes van mensen en verschillende manieren van leven moeten respecteren.
- + De bereidheid ontwikkelen om op een respectvolle manier om te gaan met verschillen in levensbeschouwelijke opvattingen van mensen.

PD5 Zingeving

- + Mede vanuit een interlevensbeschouwelijke dialoog ontwikkelen de leerlingen een eigen zingeving.
- + Zich bereid tonen de autonomie en de zingeving van anderen een plaats te geven en te respecteren.

4

2 Gebruiken, symbolen en feesten in diverse culturen en levensbeschouwingen

Kennis

- + Een aantal symbolen, rituelen, feesten en gebruiken, verhalen, ontmoetingshuizen, ... kennen van verschillende levensbeschouwingen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Beseffen dat sommige mensen een andere levenswijze hebben dan zichzelf, wanneer ze geconfronteerd worden met beelden, informatie of mensen uit een andere cultuur en levensbeschouwing.
- + Vormen van afwijzend of waardierend gedrag op het anders-zijn van mensen herkennen.

PD2 Moreel denken

- + Erkennen en leren kritische nadenken over de betekenis en de symboliek van bepaalde feesten en/of bepaalde gebruiken in diverse culturen en levensbeschouwingen.

PD3 Humaniseren

- + Begrip en respect ontwikkelen voor verschillende levensbeschouwelijke stromingen, tradities en de uitingen ervan.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Het positief kunnen waarderen van verschillende levensbeschouwelijke tradities en tegelijkertijd zelfbewust durven vertellen over de eigen levensbeschouwelijke gebruiken en tradities.

PD5 Zingeving

- + Levensbeschouwelijke diversiteit kunnen ervaren als een bron van horizonverbreding en culturele verrijking.

4

3 Leven in een levensbeschouwelijk diverse samenleving

Kennis

- + Weten dat verschillende sociale, culturele en levensbeschouwelijke groepen verschillende waarden en normen bezitten.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Ontdekken hoe verschillende achtergronden tot anders denken en handelen kunnen leiden en leren vanuit dit inzicht eigen opvattingen te ontwikkelen.

PD2 Moreel denken

- + Onderzoeken hoe verschillende levensbeschouwingen omgaan met levens- en zingevingsvragen.
- + Ontdekken van overeenkomsten en verschillen in opvattingen over levensbeschouwelijke thema's.
- + Onderzoeken wat hun eigen morele overtuigingen en vooronderstellingen zijn.

PD3 Humaniseren

- + Elkaars culturele en levensbeschouwelijke achtergrond verkennen.
- + Gelijkenissen en verschilpunten m.b.t. levensbeschouwing tussen henzelf en een ander kunnen verwoorden.
- + Leren luisteren naar en openstaan voor wat anderen vinden, voelen, willen en doen.
- + De eigen mening vergelijken met die van andere leerlingen en overeenkomsten en verschillen ontdekken.

- + Elkaars waarden en normen onderzoeken.
- + Zich kunnen inleven in de ander, niet te snel oordelen en een open houding ontwikkelen.
- + De gevolgen van keuzes voor zichzelf, voor anderen en voor de samenleving onderzoeken.
- + Op een open en respectvolle manier, vanuit hun eigen zich vormende identiteit, communiceren over levensvragen, overtuigingen en waarden.
- + Verbanden leggen tussen de eigen vragen en opvattingen en de antwoorden en ideeën van andere levensbeschouwingen.
- + In dialoog gaan, met leerlingen van diverse levensbeschouwelijke strekkingen, op zoek naar wat een mens tot een "goed" mens maakt.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Zich bereid tonen om op een respectvolle manier om te gaan met verschillen in levensbeschouwingen.

PD5 Zingeving

- + In toenemende mate een open en respectvolle houding ontwikkelen die harmonieus en respectvol samenleven mogelijk maakt in een multiculturele en multilevensbeschouwelijke wereld.

4 ...

5 Economie

Procesdoelen

PD1 autonomie

- + De leerlingen krijgen inzicht in het economisch gedrag van zichzelf en anderen en kunnen voor zichzelf hierin een positie innemen.

PD2 moreel denken

- + De leerlingen kunnen een (on)verantwoorde economische houding herkennen.

PD3 humaniseren

- + De leerlingen ontwikkelen een verantwoorde houding ten opzichte van hun economisch gedrag.

PD4 verantwoordelijkheid

- + Leerlingen ontwikkelen een verantwoord economisch gedrag

PD5 zingeving

- + De leerlingen geven blijk van verantwoord economisch gedrag.

Thema's

5.1 Geld	65
5.2 Arbeid - werk	66
5.3 Kinderarbeid in relatie met kinderrechten	67
5.4 Consumenten	68
5.5 Vrije tijd	69
5.6 ...	70

5

1 Geld

Kennis

- + Het belang en de rol van geld in de maatschappij kennen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Aantonen hoe men inzichtelijk kan omgaan met geld :spaarzaam, voorzichtig, oplettend, kwistig ...
- + Nadenken over de factoren (reclame, vrienden, persoonlijke en maatschappelijke normen en waarden, ...) die ons geldbestedingsgedrag beïnvloeden.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken, dialogeren en komen tot een mening over de rol, het belang en de waarde van geld in ons eigen leven, in onze en andere samenlevingen.

PD3 Humaniseren

- + De leerlingen gaan respectvol om met verschillen in meningen en uitingen van medeleerlingen over geld.
- + Zich inleven in situaties van kinderen met weinig geld of net heel veel.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereid zijn bewuste keuzes te maken in geldbesteding.

PD5 Zingeving

- + Zelfbeschikking = zelfontplooiing + zelfbegrenzing.

5

2 Arbeid - werk

Kennis

- + Het begrip arbeid of werk kunnen invullen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Een onderscheid maken tussen arbeiden of werken en helpen of klusjes doen.
- + Informatie verzamelen en verwerken over verschillende soorten arbeid/werk (bezoldigd en onbezoldigd).
- + Inzicht verwerven in de verschillende soorten van arbeid/werk.
- + De onderlinge afhankelijkheid en wisselwerking van verschillende vormen van werk/arbeid in de maatschappij inzien.
- + De gevoelens die de arbeid die we doen opwekt, verwoorden en uiten.
- + Ervaren dat het gevoel dat mensen hebben bij diverse vormen van arbeid/werk persoonsgebonden is.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken, dialogeren en komen tot een mening over de rol en het belang van diverse vormen van arbeid in onze maatschappij.
- + Nadenken, dialogeren en tot een mening komen over stellingen ivm:
  - + werk en gezondheid;
  - + werk en arbeidsvreugde / -last / -druk / -plicht;
  - + lichamelijke, geestelijke en emotionele vermoeidheid.

PD3 Humaniseren

- + Zich inleven in de werksituatie van andere mensen.
- + Respect tonen voor het werk/de arbeid dat/die mensen leveren (zowel thuis, als buitenshuis).

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Respect kunnen opbrengen voor diverse vormen van arbeid/werk.

PD5 Zingeving

- + Diverse vormen van arbeid/werk als volwaardig en gelijkwaardig kunnen beschouwen.

3 Kinderarbeid in relatie met kinderrechten

Kennis

- + Weten dat kinderarbeid te maken heeft met armoede en / of uitbuiting.
- + Weten dat kinderarbeid over de hele wereld voorkomt en miljoenen kinderen treft.
- + Weten dat kinderen recht hebben op bescherming tegen uitbuiting.
- + Weten dat kinderarbeid miljoenen kinderen de kans ontnemt om naar school te gaan, te spelen en zich te ontwikkelen.
- + De werking en doelstellingen leren kennen van humanitaire organisaties die zich inzetten voor kinderen die het slachtoffer zijn van kinderarbeid.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Het onderscheid kunnen maken tussen klusjes opknappen, een handje toesteken en kinderarbeid (concrete situaties leren beoordelen).
- + Een dag uit het leven van twee kinderen (in verschillende leefomstandigheden) vergelijken en hieruit conclusies kunnen trekken.

PD2 Moreel denken

- + Morele dilemma's ivm kinderarbeid onderzoeken.
- + Nadenken over wat kinderen die moeten werken, allemaal missen.
- + Nadenken, dialogeren en komen tot een eigen gefundeerde mening over stellingen over kinderarbeid.
- + In staat zijn zich in te leven in situaties waarin kinderen slachtoffer zijn van kinderarbeid.

PD3 Humaniseren

- + Voorstellen formuleren, analyseren en beoordelen over wat er zou kunnen gedaan worden tegen kinderarbeid.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereid zijn zich in te zetten om aandacht te vestigen op de schrijnende realiteit van kinderarbeid.

PD5 Zingeving

- + Bereid zijn volgende morele waarden te implementeren: sociale bewogenheid, solidariteit.

5

4 Consumenten

Kennis

- + De begrippen consumeren en consument verwoorden.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + De factoren onderzoeken die consumptiegedrag beïnvloeden.

PD2 Moreel denken

- + Kritisch nadenken over het eigen consumptiegedrag.

PD3 Humaniseren

- + Nadenken over alternatieve manieren om met consumptiegoederen en diensten om te gaan.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Verantwoord omgaan met consumptiegoederen en diensten.

PD5 Zingeving

- + Bewustere keuzes maken.

5 Vrije tijd

Kennis

- + Kinderen hebben recht op spel en ontspanning.
- + Kinderen hebben voldoende rust en slaap nodig om te recupereren en te groeien.
- + Kennismaken met verschillende vormen van vrijetijdsbesteding.
- + Verschillende factoren kennen die de vrije tijd van kinderen beïnvloeden.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Tot een eigen invulling van het begrip 'vrije tijd' komen.
- + Over zichzelf en de eigen interesses durven praten.
- + Eigen hobby's op een boeiende manier durven en kunnen voorstellen.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken en dialogeren en komen tot een mening over het belang van vrije tijd voor kinderen.

PD3 Humaniseren

- + Interesse en respect tonen voor de hobbies en vrijetijdsbesteding van anderen.
- + Zich inleven in de situatie van kinderen die over weinig tot geen vrije tijd hebben.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Zich bewust zijn van factoren die de keuze van vrije tijdsbesteding beïnvloeden.

PD5 Zingeving

- + Eigen bewuste keuzes kunnen maken om vrije tijd te besteden.
- + De meerwaarde ervaren van vrijetijdsactiviteiten aan je leven kunnen geven.

5 6 ...

6 Wetenschap

Procesdoelen

PD1 Autonomie

- + Een open en onderzoekende houding ontwikkelen.

PD2 Moreel denken

- + Onderzoeken en beschouwen vanuit verschillende perspectieven.

PD3 Humaniseren

- + De mogelijkheden en beperkingen van de mens onderzoeken en ontdekken wat we kunnen realiseren.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + De gevolgen van menselijk handelen inschatten voor mens en natuur.

PD5 Zingeving

- + Streven naar een groeiend vertrouwen in de menselijke mogelijkheden om gestalte te geven aan de eigen autonomie en die van anderen.

Thema's

6.1 Op onderzoek ...	72
6.2 Wat eet ik eigenlijk ?	73
6.3 Evolutie: het begin van alles, Darwin, ...	74
6.4 Dat heb je van mij (evolutie en erfelijkheid)	75
6.5 ...	76

6

1 Op onderzoek ...

Kennis

- + Weten dat vrijzinnig humanisten wetenschappelijk onderzoek gebruiken als de meest betrouwbare manier om de wereld te begrijpen.
- + Weten dat wetenschap grenzen heeft.
- + Weten dat een groeiende kennis van de wetenschap en een wetenschappelijke benadering heeft bijgedragen tot de ontwikkeling van de mens.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Vertrouwen in de wetenschap ontwikkelen om de wereld te begrijpen.
- + Een onderzoeksvraag formuleren, onderzoek opzetten en uitvoeren, presenteren, reflecteren.

PD2 Moreel denken

- + Problemen verkennen vanuit verschillende perspectieven.
- + Oplossingen, met oog voor ieders belangen, ontwerpen, testen en evalueren.
- + Het toepassen van kritisch denken om te beoordelen of iets waar is.

PD3 Humaniseren

- + Vertrouwen hebben in de mogelijkheden van wetenschappelijk onderzoek.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereid zijn de eigen overtuiging bij te sturen na confrontatie met nieuwe bewijzen.
- + Kritisch en inzichtelijk omgaan met wetenschap.

PD5 Zingeving

- + Onderzoeken wat waardevol is rondom hen.
- + Vertrouwen in de waarde van wetenschappelijk vrij onderzoek.

6

2 Wat eet ik eigenlijk ?

Kennis

- + Verschillende teeltmanieren van voedsel kennen.
- + De voordelen van fair trade landbouw kennen.
- + De gevolgen van de opwarming van de aarde voor onze landbouw kennen.
- + Weten dat eetgewoonten beïnvloed worden door sociale, economische,... factoren.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Onderzoeken en nadenken over de herkomst van je eigen voedsel.
- + Ontdekken hoe gewassen groeien en wat de verschillen zijn tussen natuurlijke en hightech teelt.
- + Ervaren welke elementen van invloed zijn voor optimale en gezonde plantengroei.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken over het voedselvraagstuk.
- + Nadenken over voor- en nadelen van de verschillende manieren van verbouwen van voedsel.
- + Zelf ervaren welke elementen van invloed zijn voor optimale en gezonde plantengroei.
- + Wat zorgt ervoor dat de mens fysiek gezond blijft of wordt (gezond blijven).

PD3 Humaniseren

- + Aandacht hebben voor en luisteren naar de standpunten van anderen over de herkomst van voedsel en eigen eetgewoonten.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Mogelijke oplossingen aangeven ivm voedsel in de toekomst. (voldoende eten voor alle mensen op de wereld)
- + Mogelijke oplossingen aangeven om hongersnood te voorkomen.
- + Mogelijkheden inschatten van gebruik van nieuwe technieken (robotisering).

PD5 Zingeving

- + Gezond voedsel verbouwen en bereiden.
- + Ethisch verantwoorde voedselkeuzes maken.

6

3 Evolutie: het begin van alles, Darwin, ...

Kennis

- + Basisbeginselen van de evolutietheorie kennen:
  - weten dat er variatie binnen een soort is en dat veel van die variatie erfelijk is;
  - weten dat er een strijd is om het bestaan.
- + Weten wie Charles Darwin is.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Het "zijn" in ruimte en tijd een plaats geven: onderzoeken waar je als mens allemaal bij hoort en wie en wat er aan je vooraf zijn gegaan.

PD2 Moreel denken

- + Ontdekken dat ieder een eigen levensverhaal heeft met eigen en met gezamenlijke voorouders.
- + Ontdekken dat er een ontwikkeling is van eenvoudig tot ingewikkeld leven.

PD3 Humaniseren

- + Onderzoeken van de mogelijkheden en beperkingen van de mens onderzoeken en ontdekken wat we gezamenlijk kunnen.
- + Vertrouwen in de menselijke mogelijkheden om gestalte te geven aan de eigen vrijheid en die van anderen.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Nadenken over de betekenis van het ontstaan en bestaan van diverse veranderende levensvormen en welke verantwoordelijkheid dit wel en niet met zich meebrengt.

PD5 Zingeving

- + Weten wat de mens deelt met andere dieren en wat de mens uniek maakt.

6 4 Dat heb je van mij (evolutie en erfelijkheid)

Kennis

- + Weten dat DNA de drager is van erfelijke eigenschappen.
- + Weten dat DNA voor een grote verscheidenheid aan organismen heeft gezorgd.
- + Weten dat elke mens, elk dier uniek is door DNA.
- + Weten hoe DNA eruitziet.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Ervaren dat elke mens uniek is.
- + Onderzoeken wat de mens uniek maakt ten opzichte van anderen.
- + Nadenken over aangeboren en aangeleerde talenten.
- + Verwoorden welke eigenschappen ze wel en niet geërfd hebben van hun ouders.

PD2 Moreel denken

- + Empathie ontwikkelen voor elke mens ongeacht de erfelijke eigenschappen.

PD3 Humaniseren

- + Ruimte aan anderen laten om zichzelf te zijn.

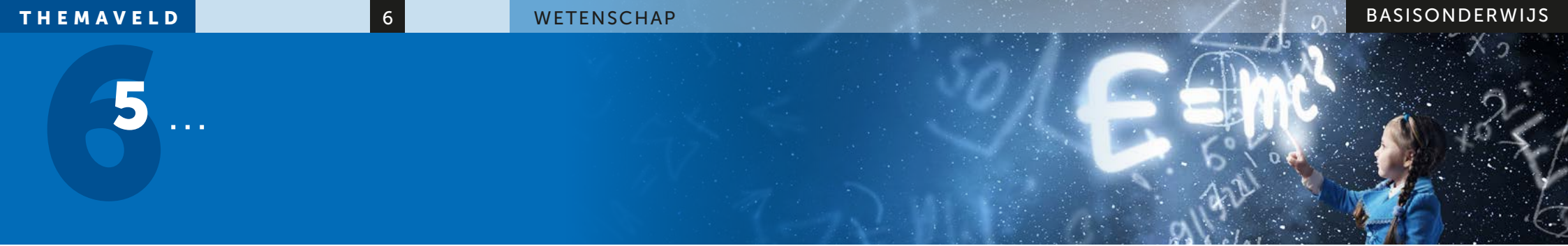
PD4 Verantwoordelijkheid

- + Mogelijkheden van de wetenschap met betrekking tot DNA onderzoek inschatten.

PD5 Zingeving

- + Positief omgaan met de eigen erfelijke eigenschappen.

6 5 ...

7 Milieu en ethiek

Procesdoelen

PD1 autonomie

- + De leerlingen ontwikkelen een positieve houding tov het milieu.

PD2 moreel denken

- + De leerlingen kunnen een (on)verantwoorde milieuvriendelijke houding herkennen.

PD3 humaniseren

- + De leerlingen ontwikkelen een verantwoorde houding ten opzichte van het milieu.

PD4 verantwoordelijkheid

- + Leerlingen vertonen een verantwoord milieuvriendelijk gedrag.

PD5 zingeving

- + De leerlingen halen levensvreugde uit een bewuste milieuvriendelijke houding.

Thema's

7.1 Mijn leefomgeving	78
7.2 Mens en natuur	79
7.3 Duurzame ontwikkeling	80
7.4 Mens en dier	81
7.5 ...	82

1 Mijn leefomgeving

Kennis

- + Weten dat wonen in een gezonde woning, in een leefbare woonomgeving, een recht is.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + De samenhang zien tussen klimaat, tijd, omgeving, levenswijze en de manier van wonen en woningbouw.
- + Nadenken en fantaseren over hoe een "ideale leefomgeving" er kan uitzien.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken en dialogeren over "het recht op een leefbare woonomgeving".
- + Leren nadenken, dialogeren en komen tot een gemotiveerde mening over stellingen i.v.m. een leefbare woonomgeving (buren/buurt).

PD3 Humaniseren

- + Zich inleven in de leefsituatie van andere kinderen.
- + Eigen ervaringen en gevoelens verwoorden i.v.m. zich thuis voelen in een bepaalde leefomgeving.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Ruimte en privacy voor jezelf opeisen en aan anderen kunnen geven.
- + Bereid zijn in zijn eigen leefomgeving initiatieven te nemen om het leven er aangenamer te maken.

PD5 Zingeving

- + Creatief zingeven aan de eigen leefomgeving.

7 2 Mens en natuur

Kennis

- + Weten wat voor diverse levensvormen noodzakelijk is om "goed" te kunnen leven of te kunnen zijn.
- + De gevolgen voor het milieu kennen van een steeds toenemende wereldbevolking.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Ontdekken dat de natuur en alles wat leeft kwetsbaar is.
- + Inzien dat alle levensvormen op aarde onderling met elkaar verbonden zijn.
- + Inzien dat overconsumptie en vervuiling het evenwicht tussen de onderling afhankelijke levensvormen verstoren en zo overleven in gevaar brengen.
- + Inzicht verwerven in de relatie milieu en ontwikkeling/welvaart en welzijn.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken, dialogeren en komen tot een mening over de manier waarop wij omgaan met de aarde.

PD3 Humaniseren

- + Het verband zien tussen onze levenswijze en de invloed ervan op het milieu.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Op een bewuste en respectvolle manier met de natuur/het milieu en diverse levensvormen omgaan.
- + Een bewuste levenshouding verwerven ten aanzien van de natuur en haar diverse levensvormen.

PD5 Zingeving

- + Kunnen genieten van al het mooie op onze planeet.

3 Duurzame ontwikkeling

Kennis

- + De begrippen "onderlinge afhankelijkheid" en "duurzame ontwikkeling" kennen.
- + De werking en doelstellingen kennen van organisaties die ijveren voor een beter leefmilieu voor duurzame ontwikkeling. (Natuurpunt, Greenpeace, BBL, vzw Natuurreservaten, ...)
- + Het onderscheid kennen tussen verandering op korte termijn en op lange termijn.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Fantaseren over mogelijke toekomstbeelden voor de planeet.
- + Inzien dat de gevolgen van milieuvervuiling en overconsumptie op lange termijn, wereldomvattend en complex zijn.
- + Nadenken, dialogeren en komen tot de invulling van het begrip "duurzame ontwikkeling".

PD2 Moreel denken

- + Nadenken, dialogeren en komen tot een mening over de manier waarop wij omgaan met de aarde.

PD3 Humaniseren

- + De macht en mogelijkheden onderzoeken van individuele mensen, groepen en regeringen om de aarde te beschermen, zodat alle levensvormen er voordeel bij hebben.
- + Het verband zien tussen vele van onze levenswijzen en milieuproblemen.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Verantwoordelijkheidsgevoel hebben voor de gevolgen van handelingen als individu of als lid van een groep.
- + Bereid zijn te zoeken naar veilige alternatieven voor milieubelastend gedrag en deze toe te passen.
- + Bereid zijn om zijn "levensstijl" aan te passen of te veranderen om een leefbare aarde te behouden.

PD5 Zingeving

- + Aandacht hebben voor en kunnen genieten van al het mooie op onze planeet.
- + Ecologisch bewust handelen.

7 4 Mens en dier

Kennis

- + Kennismaken met de problematiek van bedreigde diersoorten.
- + Kennismaken met de problematiek van dierenproeven.
- + De werking en doelstellingen leren kennen van dierenrechtenorganisaties. (WWF, Gaia en het dierenasiel ...)

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Praten over eigen kennis en/of ervaringen met dieren.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken, dialogeren en komen tot een eigen gemotiveerde mening over:
  - het gebruik van dieren door mensen;
  - dierenproeven;
  - de visie van mensen over dieren;
  - gedrag en verantwoordelijkheid van mensen tegenover dieren;
  - nut, doelstellingen en acties van dierenrechtenorganisaties;
  - dierenrechten.

PD3 Humaniseren

- + Dierenrechten onderzoeken.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Met zorg en gevoel voor verantwoordelijkheid omgaan met dieren.
- + Bereid zijn zich in te zetten om aandacht te vestigen op organisaties die dierenleed aan de kaak stellen en dierenwelzijn verdedigen.

PD5 Zingeving

- + Erkennen dat dieren een meerwaarde kunnen geven aan het leven van de mens en omgekeerd.

7 5 ...

8 Kunst

Procesdoelen

PD1 autonomie

- + Kunnen bepalen wat nodig is voor en kan bijdragen tot een "mooi en goed" leven.

PD2 moreel denken

- + Leren nadenken, dialogeren en komen tot een eigen mening over het belang en de zin van kunst, dromen, fantasieën, wensen en verlangens.

PD3 humaniseren

- + Bereid zijn om op een respectvolle manier om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen i.v.m. met "het goede" leven.

PD4 verantwoordelijkheid

- + Willen bijdragen tot individueel en algemeen levensgeluk.

PD5 zingeving

- + Vertrouwen ontwikkelen in de mogelijkheden van de mens om op diverse manieren zin te geven aan het eigen leven en dat van anderen.
- + Zich kunnen laten verwonderen en inspireren door wat zin geeft aan het leven.

Thema's

8.1 Vrijzinnig humanistische levenskunst	84
8.2 Dromen, verbeelding en fantasie	85
8.3 Geluk - levensvreugde	86
8.4 Artistieke expressie	87
8.5 ...	88

8

1 Vrijzinnig humanistische levenskunst

Kennis

- + Een idee hebben van wat een levensvraag is.
- + Weten wat levensvragen onderscheidt van gewone vragen.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Op een creatieve manier onderzoeken wat zelf belangrijk, interessant, goed, leuk of vervelend is in het eigen leven en hoe daarmee om te gaan.
- + Nadenken over de vraag wat nodig is voor een "goed leven".
- + Kunnen beargumenteren waarom iets wel of niet bij het "het goede leven" hoort.
- + Onderscheid kunnen maken tussen meer of minder belangrijke aspecten in het eigen leven.
- + Ontdekken welke personen voor hen een voorbeeld zijn in hun leven.
- + Kunnen benoemen waarom iemand voor hen een voorbeeld is.
- + Kunnen verwoorden waarin ze zichzelf willen verbeteren.

- + Nadenken over vragen die betrekking hebben op de eigen manier van leven.
- + Kritisch en creatief leren omgaan met vragen over normen, waarden en levensovertuiging.
- + Het creatieve denken van de leerlingen wordt gestimuleerd door hen:
  - te laten zoeken naar (originele) alternatieven;
  - ruimte te geven om af te wijken van wat datgene wat als gangbaar wordt verondersteld;
  - op hun eigen wijze vragen, meningen en stellingen te laten formuleren die afwijken van de gebruikelijke;
  - stellingen, verhalen, gebeurtenissen en problemen vanuit verschillende perspectieven te laten bekijken.

PD2 Moreel denken

- + Door het onderzoeken van morele kwesties worden de leerlingen zich bewuster van wat ze meer of minder belangrijk en waardevol vinden in het leven. Het geeft de leerlingen de mogelijkheid om een eigen waardebesef en een eigen kijk op het leven te ontwikkelen.

PD3 Humaniseren

- + Kunnen benoemen wat er op de wereld nodig is voor een "goed leven" voor iedereen.
- + Bereid zijn om te praten met anderen over vragen die betrekking hebben op hun manier van leven.
- + Een dialoog over "het goede leven" met elkaar kunnen voeren.
- + In toenemende mate in staat zijn om de motieven van waaruit men handelt te vergelijken met die van anderen en hierover te reflecteren.
- + Een waarderende houding ten aanzien van zichzelf en anderen ontwikkelen.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + In toenemende mate leren zelf keuzes te maken, deze te verantwoorden en er naar te handelen.

PD5 Zingeving

- + Exploreren wat waardevol is en zin geeft aan het bestaan.
- + Ontdekken en begrijpen dat er niet altijd een antwoord is op alle vragen.
- + Zich bewust worden van de eigen (voorlopige) antwoorden op levensvragen

8 2 Dromen, verbeelding en fantasie

Kennis

- + Een onderscheid kunnen maken tussen dromen, fantasieën, wensen en verlangens.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Het ervaren en spelenderwijs ontwikkelen van creatieve denkvaardigheden (creatief waarnemen, flexibel associëren, ongewone analogieën gebruiken, verbeelden).
- + Flexibel en vindingrijk kunnen zijn bij het bedenken, kiezen en uitproberen van mogelijkheden om problemen op te lossen of iets nieuws te creëren.
- + Het vermogen ontwikkelen om veel verschillende ideeën te genereren en niet te snel op te geven of tevreden te zijn.
- + Het vermogen ontwikkelen om "vreemde" gedachten niet meteen te verwerpen.
- + Vrij kunnen associëren en zo een ideeënstroom laten ontstaan.
- + Een droombeeld via beeld, muziek, woord, spel, of ... naar voor kunnen brengen.

PD2 Moreel denken

- + Leren nadenken, dialogeren en komen tot een eigen mening over het belang en de zin van dromen, fantasieën, wensen en verlangens.

PD3 Humaniseren

- + Leren openstaan voor de wensen, fantasieën en dromen van anderen.
- + Zich kunnen laten inspireren door ideeën van anderen.
- + Voorstellen kunnen formuleren om te komen tot een droomklas.
- + In overleg komen tot één gezamenlijk voorstel om een droomklas te realiseren.
- + Voorstellen kunnen doen om de droom van anderen te (helpen) realiseren.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereid zijn mee te helpen om een droom van iemand anders te realiseren.
- + Bereid zijn zich in te zetten om eigen wensen en verlangens te realiseren.

PD5 Zingeving

- + Dromen, verbeelding en fantasieën zien als een innerlijke verrijking.

8 **3** Geluk - levensvreugde

Kennis

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Geluksgevoelens en gedachten bij jezelf en anderen leren (h)erkennen.
- + Geluksgevoelens en gedachten leren uiten (verbaal en non-verbaal).
- + De overtuiging ontwikkelen dat mensen hun eigen manier kunnen vinden om gelukkig te zijn.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken over en inzicht krijgen in factoren die levensvreugde en gelukservaringen beïnvloeden.
- + Nadenken over de betekenis en de zin van levensvreugde voor jezelf en anderen.

PD3 Humaniseren

- + Verschillen en overeenkomsten in de geluksbeleving van jezelf en anderen leren ontdekken en respecteren.
- + Nadenken over hoe ons gedrag het geluk en de levensvreugde van onszelf en van anderen kan beïnvloeden.
- + Nadenken over hoe sociale omstandigheden geluk kunnen bepalen.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereid zijn een bijdrage te leveren om te komen tot individueel en algemeen levensgeluk.

PD5 Zingeving

- + Streven naar levensvreugde.

8 4 Artistieke expressie

Kennis

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Artistieke expressies ervaren als een middel om zich uit te drukken en te communiceren.
- + Een eigen esthetische beleving en waardeoordeel ontwikkelen over kunst van vroeger en nu en van verschillende culturen.
- + De eigen verbeelding en creativiteit ontwikkelen.
- + Zonder vooroordelen naar kunst leren kijken en/of luisteren.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken over het individueel en het algemeen belang van het vrij kunnen creëren en beleven van kunst.

PD3 Humaniseren

- + Ervaren dat niet iedereen op dezelfde manier door kunst wordt aangesproken.
- + Samen met anderen op een creatieve manier belevingen, ervaringen, impressies, gedachten, gevoelens en waarnemingen via diverse muzische vormen kunnen concipiëren.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Respect kunnen betonen voor muzische expressie van mensen behorende tot de eigen en/of tot andere culturen.

PD5 Zingeving

- + Kunnen genieten van de fantasie, de originaliteit, de creativiteit en de zelfexpressie in diverse kunstvormen.
- + Kunnen plezier beleven aan het eigen muzisch handelen.

8 5 ...

9 Communicatie en media

Procesdoelen

PD1 autonomie

- + Op een zelfstandige en doordachte manier omgaan met communicatiemiddelen en media.

PD2 moreel denken

- + De verkregen informatie toetsen aan eigen waarden.

PD3 humaniseren

- + De mogelijkheden en beperkingen van communicatiemiddelen onderzoeken.

PD4 engagement

- + Een kritische/onderzoekende houding aannemen tov verworven informatie.

PD5 zingeving

- + Bewust zijn van medialisering van de samenleving en welke impact dit kan hebben / heeft op het levensgeluk.

Thema's

9.1 Recht op informatie	90
9.2 Mediawijsheid	91
9.3 Sociale media	92
9.4 Waarnemen, beelden en beeldvorming	93
9.5 Communicatie en communicatievaardigheden	94
9.6 ...	95

9 1 Recht op informatie

Kennis

- + Kinderen hebben recht op aangepaste informatie en voorlichting over zaken die hen aanbelangen en interesseren.
- + De leerlingen weten dat hun gedrag beïnvloed wordt door de reclame en de media.
- + De leerlingen weten dat foto's die uit hun context worden gehaald helemaal anders kunnen worden geïnterpreteerd.
- + Weten hoe informatiebronnen correct te gebruiken.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Informatie kunnen opzoeken.
- + Een onderscheid kunnen maken tussen fictie en realiteit.
- + Verworven informatie kritisch benaderen.
- + Verschillende informatiebronnen zelfstandig kunnen gebruiken.
- + Een onderscheid kunnen maken tussen waarheidsgetrouwe en foutieve informatie.

PD2 Moreel denken

- + Nadenken over het belang van informatie/kennis.
- + De verworven informatie toetsen aan de eigen waarden.

PD3 Humaniseren

- + Op een inzichtelijke manier omgaan met informatie om jezelf en de wereld om je heen beter te begrijpen.
- + Zich de mobiele communicatiemiddelen toeigen: de mogelijkheden en de grenzen ervan ontdekken.
- + Bij twijfel de reflex genereren om raad te vragen aan een vertrouwenspersoon.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Op een kritische manier leren omgaan met diverse informatiebronnen.
- + Leren informatie verwerven en verwerken (aan de hand van vrij onderzoek).
- + Het zich eigen maken van de houding om informatie te verifiëren.
- + Inzien dat media de werkelijkheid kunnen kleuren en de mogelijke gevolgen voor de samenleving.

PD5 Zingeving

- + Openstaan voor nieuwe kennis, informatie, ...
- + Correcte relaties kunnen leggen tussen informatie en kennis.
- + Belangstelling hebben voor de actualiteit om de wereld beter te begrijpen.
- + Bewust zijn van de medialisering van de samenleving en welke impact dit kan hebben op het levensgeluk.

9 Mediawijsheid

Kennis

- + Verschillende mediavormen leren kennen.
- + Kennis van technieken die de media gebruiken om beelden te creëren, te veranderen en/of te manipuleren.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Op een kritische manier omgaan met diverse informatiebronnen.
- + Nadenken en een mening vormen over de rol van de media in onze beeldvorming over de wereld.
- + Een onderscheid kunnen maken tussen fictie en werkelijkheid.
- + Tot een invulling komen van de begrippen objectief en subjectief.

PD2 Moreel denken

- + Argumenten voor en tegen een stelling over de media bedenken en formuleren.
- + Een goed overwogen mening kunnen vormen over stellingen over de rol, de macht en de kracht van de media.
- + Concrete situaties analyseren en beoordelen.
- + Zich bewust worden van de invloed van de media op ons denken en handelen, onze normen en waarden.

PD3 Humaniseren

- + Persoonlijke ervaringen met en meningen over de media vergelijken met de ervaringen en meningen van anderen en hieruit conclusies trekken.
- + Beeldvorming over mensen en groepen niet laten beïnvloeden door eenzijdige, stereotype en / of tendentieuze berichtgeving.
- + Stereotype beelden en beeldvorming in de media doorzien.
- + Er zich van bewust worden en stilstaan bij de emoties die de media kunnen opwekken.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereid zijn op een kritische manier om te gaan met diverse informatiebronnen.
- + Informatie kritisch analyseren en beoordelen.
- + Bereid zijn op zoek te gaan naar meer en ruimere informatie om een zo objectief mogelijke beeldvorming te ontwikkelen.

PD5 Zingeving

- + Openstaan voor nieuwe kennis en informatie.

3 Sociale media

Kennis

- + Weten dat nieuwe media zoals e-mail, smartphones, ... en sociale media de drempel om met elkaar te communiceren verlaagd hebben en dat die lagere drempel ook een effect heeft op de inhoud van de boodschap.
- + De belangrijkste risico's van internetgebruik kennen en weten hoe deze te vermijden.
- + Weten dat gepubliceerde informatie voor eeuwig op het internet kan blijven en door iedereen gezien/gelezen kan worden.
- + Weten welke gegevens wel en niet privé zijn.
- + Weten dat online pesten kwetsend is en dat dit een grote impact heeft op de gepeste persoon.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Het eigen gedrag op internet in vraag stellen en onderzoeken.

PD2 Moreel denken

- + In omgang met anderen op social media respect en waardering opbrengen.
- + Zich bewust zijn van de verschillen tussen vriendschap in het echte leven en vriendschap op internet sociale media.
- + Efficiënt handelen in een probleemsituatie op internet/ sociale media.

PD3 Humaniseren

- + De mogelijkheden en beperkingen van communiceren via internet inzien.
- + Er zich ervan bewust zijn dat personen zich op het internet/sociale media zich anders kunnen voordoen dan ze in werkelijkheid zijn.
- + Zich weerbaar opstellen naar leeftijdgenoten en volwassenen door signalen te geven die voor anderen begrijpelijk en aanvaardbaar zijn.
- + Respectvol omgaan met persoonlijke gegevens van anderen.

PD4 Engagement

- + Verantwoordelijkheidsbesef hebben ten opzichte van cyberpesten en de rol die men kan hebben bij het inperken ervan.
- + Zich bewust zijn van de gevolgen van gemaakte keuzes op de sociale media.
- + Zich aan de regels van communicatie (cyberpesten, portretrecht) houden op sociale media.
- + Bewust omgaan met het vrijgeven van informatie op sociale media en gebruik van een webcam.

PD5 Zingeving

- + Sociale media op een veilige, verantwoorde en doelmatige manier gebruiken zodat dit tot een verrijking leidt.

9 4 Waarnemen, beelden en beeldvorming

Kennis

- + Inhoud en betekenis geven aan het begrip "stereotype".
- + Weten dat we onze zintuigen nodig hebben om contact te leggen met de buitenwereld.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Ervaren / inzien dat wat je waarneemt, niet altijd beantwoordt aan de werkelijkheid, dat die soms anders is dan ze lijkt.
- + Ervaren / inzien dat mensen eenzelfde situatie verschillend kunnen interpreteren en dat iemand eenzelfde situatie de ene keer anders kan beoordelen dan de andere keer.
- + Oorzaken ontdekken die aan de basis liggen van vergissingen: selectief waarnemen, foutief interpreteren van waarnemingen, generaliseren, ...
- + In staat zijn om de verschillende gezichtspunten te onderkennen in een toespraak, een krantenartikel, een radio- of televisie-uitzending.
- + In staat zijn om vooroordelen, stereotypen en egocentrisch gedrag te onderkennen, zowel bij zichzelf als bij de anderen.
- + Stereotiepe denkbeelden doorzien in de media, in contacten met individuen of groepen.

- + Beelden en informatie van verschillende bronnen kritisch beoordelen.
- + Intensifiëren van zintuiglijke waarnemingen.
- + Zich bewust worden van globale, gedetailleerde, objectieve, subjectieve, innerlijke en uiterlijke waarnemingen.
- + In staat zijn om stereotypen te doorprikken.
- + Zintuiglijke waarnemingen ontwikkelen als informatiebron.
- + Zintuiglijke waarnemingen leren verwoorden.
- + Vanuit zintuiglijke waarnemingen leren associëren en fantaseren.
- + Nadenken over de relatie tussen de verschillende zintuigen.
- + Inzien dat we ons een beeld van de wereld opbouwen via het interpreteren van onze waarnemingen.

PD2 Moreel denken

- + Reflecteren over de totstandkoming van een beeld over "anderen" (ander ras, huidskleur, geslacht, taal, levensbeschouwing, afkomst, handicap, ...)
- + Nadenken en dialogeren over de mogelijke gevolgen van vergissingen bij het waarnemen.

PD3 Humaniseren

- + Kennis en verbeelding gebruiken om inzicht te krijgen in de levenswijze, het gedrag en de opvattingen van anderen.

- + Een correcte beeldvorming ontwikkelen over andere culturen.
- + Respect en openheid tonen tegenover wat "anders" lijkt.
- + Waarnemingen zo correct mogelijk interpreteren en evalueren om tot een juiste beoordeling van de werkelijkheid te komen.
- + Anderen helpen en zichzelf laten helpen bij het waarnemen en interpreteren van waarnemingen.

PD4 Engagement

- + Een kritische houding aannemen tegenover beelden in de media.
- + Bereid zijn zich verder te informeren over de beelden die worden aangeboden.
- + Beeldvorming niet laten beïnvloeden door eenzijdige, stereotype en/of tendentieuze informatie of berichtgeving.
- + Een positieve houding aannemen tegenover diversiteit, verschillende gezichtspunten en waarden als gelijkwaardigheid en rechtvaardigheid.
- + Bereid zijn waarnemingen kritisch te analyseren alvorens tot een oordeel te komen.
- + Door bewuster waar te nemen, alerter omgaan met de media.

PD5 Zingeving

- + Zo kritisch en objectief mogelijk waarnemen.

5 Communicatie en communicatievaardigheden

Kennis

- + Verschillende facetten van communicatie kennen: de intenties (bedoelingen, denken, voelen), de boodschap / code (zeggen, doen) het effect van de boodschap, de feedback.
- + Invulling geven aan het begrip "communicatie".
- + De regels kennen voor internetcommunicatie/netiquette.

Vaardigheden en attitudes

PD1 Autonomie

- + Inzien dat communicatie cultureel bepaald wordt.
- + Het belang van lichaamstaal bij communicatie ervaren.
- + Lichaamstaal bij zichzelf en anderen herkennen en interpreteren.
- + Inzien dat communicatie verkeerd kan lopen, omdat we te weinig rekening houden met o.a. iemands gevoelens en gevoeligheden, de non-verbale taal, de invloeden, de context...
- + Onderzoeken welke info online kan gedeeld worden en welke beter niet.
- + Een onderzoekende en kritische houding aannemen bij het opzoeken, verwerken en bewaren van digitale informatie.

PD2 Moreel denken

- + De waarde inzien van goed kunnen communiceren.

PD3 Humaniseren

- + Communicatievaardigheden oefenen:
  - Op een duidelijke manier boodschappen geven;
  - Luisteren naar elkaar;
  - Rekening houden met elkaar.
  - aandachtig waarnemen;
  - Omgaan met kritiek;
  - Non-verbale signalen/boodschappen herkennen en begrijpen;
  - Bij het geven van feedback kunnen rekening houden met de context.
- + ICT gebruiken om op een veilige, verantwoorde en doelmatige manier te communiceren.

PD4 Verantwoordelijkheid

- + Bereid zijn op een "goede" manier te communiceren.
- + Bereid zijn rekening te houden met communicatieverschillen tussen diverse sociale entiteiten.

PD5 Zingeving

- + Assertiviteit, openheid, empathie en sensitiviteit aan de dag leggen bij het communiceren.
- + Na reflectie het eigen ICT-gebruik bijsturen, zodat dit kan bijdragen tot een zinvoller gebruik en levensgeluk.

9 6 ...

